KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf. Januarius—Februarius. 1-ső füzet.

A pápaság és a modern katholicismus.

A pápaság középkori intézmény és bezárt rendszer. Nagy hatalom a multban és uralkodó ma is sok ezer lélek felett. Sőt a socialistikus pártoknak minden hatalom, minden tekintély ellen irányzott törekvései és a társadalmi élet minden viszonyára nézve meginditott gépies egyenlősitései mintha a pápaság számára növelnék most a tért, hatalmának kiterjesztésére. De gondolkozó, a jelen pillanaton túltekintő hű keresztény katholikusok aggodalommal vannak a jövőt illetőleg eltelve; mert ha egyes jelenségek nemleges alakban kedvezőknek is látszanak a pápaságra nézve, de sokkal számosabbak az olyan körülmények, a melyek helyzetét a jövőben kétségessé teszik. Ott áll az újkori miveltség tényleges nagyszerüségeivel, e folyton előrehaladó tudománynyal, e tudomány-terjesztette tisztább ismeretekkel, homálytalanabb világossággal, magáról a vallásról, a kereszténységről magasabb, szellemibb felfogással. És a pápaság e miveltségen kivül vagy azzal szemben . . .

Magatartása a legsajátosabb és abból a legkülönösebb helyzetek származnak. Az utóbbi kétszáz évben a pápaság történelmében két ellenkező dolog találkozik össze ismételten. Minden ténynyel, mely győzelmét, hatalmának növekedését jelenti az egyházban, egy másik tény jár együtt, mely befolyásának csökkenésére mutat az államban, a gondolat világában s a polgári életben. Mikor Rómában csalhatatlanságát, dogmatikai istenítését kimondják, ugyanakkor eltünni látja a világ a pápaság világi hatalmának utolsó nyomait is; mikor felmagasztaltatik a főpap, ugyanakkor megsemmisül benne a világi fejedelem.

Ez egymással ellenkező két dolognak összetalálkozása ugyanegy okból származik, a természetfeletti tekintély és a theokratia elvéből, mely a mikor teljes hatalmat biztosit a

vallási dolgokban, ugyanakkor folytonos fenyegetést foglal magában a világi hatalmak függetlensége, a nemzetek szabadsága ellen. Azok a nemzetek, melyek schismatikusok, a pápától elszakadtak, minthogy független vallási és erkölcsi életük van, nem érezték szükségét annak, hogy Rómával benső összeköttetésben maradjanak; a melyek pedig katholikusok maradtak, folytonos összeütközésben állanak vele és erejüket épp oly szakadatlan, mint teljesen eredménytelen izgalmakban emésztik.[1]

Az 1864-iki Syllabussal a pápaság nyilván hadat izen a gondolatszabadságnak és az egész újkori miveltségnek. Két irányzat, két egymásba nem olvasztható elv áll itt egymással szemben. Az újabbkori miveltség elve: az ész és lelkiismeret önállósága, következőleg a nemzetek önkormányzata és a bölcselem, művészet és tudomány függetlensége. Ez elv az intézmények és törvények fokozatos átalakitását kivánja és a szellem fölszabaditását az egyházi és úgymondott természetfeletti gyámkodás alól. A pápaság theokratikus elve pedig tiltakozás mindez ellen, korlátozása a szellemek hatalmának, megakadályozása minden haladásnak.

Ez ellenkezés a róm. kath. egyház kebelében nyomasztóan hatott. Azért az ellenkezésnek a megszüntetésére egy theol. iskola alakult a mult száz végén, a modern katholicismus.

A modern katholicismus álláspontja: meg kell különböztetni az újabbkori miveltség elvét és annak tévedéseit és káros következményeit. Az egyház az előbbit nem kárhoztatja, hanem csakis az utóbbiakat. Végre is e miveltség keresztény eredetű; keresztény vágyai által, keresztény a jog tisztelete, az egyenlőség kivánása és a testvériség érzete által. Miért kellene mindig háboruskodni? Kétségtelenül az egyház nem fogadja el mint vallási dogmát a lelkiismeret szabadságát, a polgárok és pártoknak a törvényelőtti egyenlőségét; de elfogadja ez elveket, mint a természeti és polgári rend elveit. Az egyház maga nem kiván más jogot igénybe venni, csak a mely minden polgárral közös, nem akar másképpen, csakis a megnyerés, reábeszélés által diadalmoskodni. Tehetik, hogy ne fogadják el az igazságot, a melyet tanít; az egyház csakis a prédikálás szabadságát kivánja.

[1] V. ö. A. Sabatier: Les religions d'autorité et la religion de l'esprit 242. lap.

Ez elméletnek következménye, hogy a róm. katholikus egyház lemond arról, hogy a világi hatalom felett uralkodjék, hogy arra törvényeket parancsoljon. Mint minden más vallási vagy bölcselmi társaság, csak a közjogra, a szabad vélemény-nyilvánitás és szabad verseny jogára támaszkodik. Megelégszik azzal, hogy a legrégibb és a legjelentékenyebb az egyházak közt és eltüri maga körül más egyházaknak létezését. Nem kivánja azokat másképpen, csakis az ész erejével legyőzni. Elismeri, hogy a róm. kath. egyház maga is csak egy felekezet, egyike a történelmi kereszténység számos formáinak, melyek közül az embernek joga van bármelyiket választani.

A pápaság azonban eleitől kezdve távol tartja magát a modern katholicismus képviselőitől. Érzi, hogy nem korlátozhatja magát a nélkül, hogy le ne mondjon. Érzi, hogy a szabadelvü katholikus irány tagadását foglalja magában annak az elvnek, melyen az egész pápai rendszer nyugszik. Nem is mulasztja el, hogy a szabadelvü törekvéseket minden újabb esetben ne kárhoztassa. És a mikor a franczia és amerikai szabadelvü róm. katholikus mozgalmak nagyobb mérveket öltenek, 1907-ben, Syllabust ad ki a modern katholicismus ellen.

A pápaság tehát továbbra is fentartja igényeit. De ezzel nem változtathatja meg azokat a körülményeket, a melyeknek valósága politikai és tudományos tekintetben ránehezedik.

Dogmává emeltetvén, a pápaság csak metaphysikai hatalom. Kétségtelen, hogy még sokáig fog nagy kiváltságot élvezni és szava még sokáig fog nagy súlylyal esni a nemzetek politikai tanácsába. De a szentszék diplomatiája, melylyel ezt gyakorolja, mennyire más ma, mint régen; mennyire megváltozott az idő VII. Gergely és III. Incze pápasága óta. Mily más ma a pápa viszonya a német császár és az angol királyhoz. A kiátkozásnak akkor hatalmas fegyvere ma széttörve. Róma menydörgése ma nem hangzik messze s nem visz egy uralkodót se Canossába.

A kérdés mindennap szűkebbre szorul a pápaságra nézve. A pápa Rómában székel, de helyzete, hogy nem király többé és alattvaló se tud lenni. És tekintélye? A katholikus egyház minden államban szembe találja magát a polgári és politikai törvényekkel, a melyeket megtámadni nem tud nyiltan, sem elfogadni őszintén. Végzetszerüen lebeg a közt, hogy hozzájáruljon-e vagy ne járuljon? Nem tudván magát sem az egyikre,

1*

sem a másikra elhatározni, kényszerülve van arra, hogy tiltakozva magát megadja.

A gondolat világában is ily nyomott a helyzete. Tekintély theologiája vagy megtagadja a bölcselmi megvitatást, vagy helyet ad annak. Ha megtagadja, önmaga zárja ki magát arról a térről, hol ma a különböző vélemények egymással szemben szabadon harczolnak és diadalt aratnak és igy a tudomány részéről nem nyer mást, csak megvetést és feledést. Ha pedig helyet ad, akkor kárhoztatás éri, hogy az észt itélőbiróul elismeri, s akkor dogmája a külső és természetfeletti tekintély jellegétől megfosztva csak egyike lesz azoknak a különféle kérdéseknek, melyek az emberi szellemet a természettudományban, a vallások történelmében és a bölcselemben foglalkoztatják.

A modern katholikusok ez utóbbi útat választották. A természetfeletti, az absolut köréből nem tartózkodnak lehozni a dogmát az emberi eszmék és dolgok természetes folyamába. Nem tartózkodnak alávetni tudományos megvitatásnak; készek módositani, megújitani a hitformákat, mert meg akarják menteni a vallási lényeget; együtt akarnak haladni a természeti és történelmi tudománynyal és a vallást műveltségi tényezőnek megtartani. A pápaság az 1907-iki Syllabussal a természetfeletti körébe huzódik fel, tiltakozva az ellen, hogy „az egyház a természeti és theologiai tudományok fejlődése iránt ellenséges indulattal viseltetnék“ (Syl. 57. p.) s ugyanakkor kárhoztatva a modern kath. irók műveiben foglalt tudományos vizsgálódáson alapult összes theol. nézeteket.

De hiába hivatkozik a pápaság természetfeletti czimre, hiába a merev magatartás, az elszigeteltség. A tudomány folyamai tovább haladnak s a kárhoztatás odadobott kövei nem fogják azokat útjokban feltartóztatni. Az emberi ész vizsgálni fogja a szentirati szövegeket és felfedi azoknak mivoltát és alkot a dogmáknak új formákat. A pápaság történelmi fejlődésből állott elé és annak a törvényeinek van alávetve. A nagy római birodalomban se gondol a caesarok környezete mást, mint hogy uralmuk örökkétartó lesz a világon. De a történelmi fejlés a saját benső törvényeit követi. Hogy a pápaság intézménye a Krisztustól és az apostoloktól származik, mi több történelmi valósága van ennek, mint annak a felvételnek, hogy a caesarok családja Aeneas véréből ered? Költői ékitések ezek a gépen,

mely az emberi dolgok vonatát mozgatja, de nem pótolhatják a belől levő gőzt, mely a mozgást létrehozza, sem azzal nem vehetők egynek. A gép kerekei forognak az ismeretlen jövő felé és a világ ábrázatja megújul.[1]

A katholicismus mystikus lelkesülésnek és hősies odaszentelésnek a forrása, mit nem feledhetnek azok a lelkek, melyek abban növekedtek; de egyszersmind érezniök kellett azt is, hogy a katholicismus hierarchiájával a lelkiismeret elnyomója, minden önkéntes és szabad ihletnek ellensége, s a gondolatot régi dogmákba lánczolja le s az erkölcsi életet a gyermekkori vallásosság gyakorlataiba. Pedig úgy látják, hogy a vallás ereje nem függ a papság mozdulatlanságától, mert a hit előbb létezett, mint a hitrendszer, a vallás elébb, mint a papság; a papság függ a vallástól és nem megforditva.

A tekintélyelvre nézve pedig, hogy nem nélkülözheti egy vallás se azt, de különbség van a között a tekintély-elv között, mely természetes, jogosult, mely egy vallási társaságban magától keletkezik és a dogmatikai elv között, melylyel természetfelettivé, absoluttá teszik a tekintélyt, az alatt az ürügy alatt, hogy erősitik.

Elismerik, hogy az egyház a középkorban jóltevője, nevelője volt a népeknek s tekintély-elve elvitathatlan volt, mert küldetése nem volt bevégezve. De ily tekintély-elv csak addig tarthat érvényt, mig az ember felnőtt korba jut. Ekkor megválik a tekintély gyámkodásától, hogy a lelkiismeret önállóságára emelkedjék.

A pápaság a tekintély-elvet továbbra is a természetfelettiséggel akarja megőrizni. Az igazságot magának akarja alárendelni, a helyett, hogy magát az igazságnak szentelné. Nem szolgája, hanem ura akar annak lenni. Igy az egyház nem követheti a szellemek evolutioját, hanem folytonos ellenmondásban van azzal. A tekintély formák, melyek a gyermekkori, kevésbé fejlett emberiséghez találtak, nem alkalmasak a felnőtt, felvilágosult emberiség számára. A lelkiismeret és a hagyomány közt az összeütközés folytonos.... Ezt akarták a modern katholicismus képviselői az Istenről, a teremtésről, a kijelentésről, a megtestesült Ige személyéről és a megváltásról szóló dogmák

[1] V. ö. A. Sabatier: Les religions d'autorité 249. l.

reformálásával megszüntetni. A pápaság kárhoztatással sujtotta, eszméiket „elvetendőknek“ itélte.

De a modern katholicismus, a melynek már egész irodalma s a szabad országokban gyülekezetei vannak, nem fog megsemmisülni. A pápaság, mely már magába nyelte a püspökök tekintélyét, a conciliumok, a hagyomány, az egyház tekintélyét, ott lesz Rómában az összesitett theokratikus tekintélyelv egyedülies szédületes magaslatán, a modern katholikusok pedig lent a földön ama nyilt mezőkön, hol más keresztény és honfi társakkal együtt a lelkiismeret tekintély-elve alatt a nemzetek jövőjéért s az emberiség előhaladásáért munkálhatnak.

Péterfi Dénes.

Tanulmányok Luther irataiból.

IV.

Az egyház babyloni fogságáról.[1]

Jézus tanitásainak központja és lényege istenországa. Ez nem látható közösség, nem külső alapokon nyugvó birodalom, hanem a szó igazi értelmében vett erkölcsi ország. Tagjait nem külső cselekedetekből, nem is bizonyos látható formák gyakorlásából, nem is valamely közös hitvallás elfogadásából lehet fölismerni, hanem érzületükről, akaratuknak jóságáról, szivüknek tisztaságáról. Ez országban nincsen semmi közvetitő hatalom. Itt az ember maga minden. A saját akaratán kivül senki sem lehet az erkölcsi ország polgára, de erős akarattal mindenki megszerezheti azokat az előnyöket, melyeket tagjainak biztosit. Ilyenszerü rajzát látjuk mi istenországának azokban a gyönyörü példázatokban, melyeket Jézus különböző alkalmakkor erre vonatkozólag mondott s a melyek tanitásának legszebb és legeredetibb részét alkotják.

Nem állitjuk, hogy a vallás általában minden külső forma nélkül is virágozhatik. A nélkül, hogy a külső szertartások a vallás lényegéhez tartoznának, olyan tényezők, melyek a vallás életére, gyakorlati nyilvánulására megkivántatnak. Azt nem mondjuk, hogy a Jézus vallása ama tisztán erkölcsi alapokon, minden külsőség és szervezet nélkül kiállotta volna az idők viharait s a világ egyik leghatalmasabb történelmi tényezőjévé lett volna. De már azt igen is állitjuk, hogy az egyház midőn a különböző irányokkal és áramlatokkal folytatott harczaiban minden sulyt a szervezetre fektetett s a lényeget a külsősé-

[1] Dr. Luther Márton müvei. Kiadta a Luther-társaság. Sajtó alá rendezte dr. Masznyik Endre, II. k., 122. s köv. l. Pozsony 1905. I—III.-at l. Ker. Magv. 1907. évf.

gekbe helyezte: akkor teljesen ellentétbe jött Jézusnak a vallásról adott fogalmával. Az egyház ugyan azonositotta magát istenországával, de a nélkül, hogy annak a Jézus szerinti tartalmát megőrizte volna. Vallás és egyház két különböző fogalommá lett s a legtöbbször az utóbbi elnyelte az elsőt. A vallás belefulladt a dogmai és hierarchiai rendszerek mélységes tengerébe. Az egyháznak nem az volt többé czélja, hogy istenországát megvalósitsa, hogy a vallásos és erkölcsös életet előmozditsa, hanem minden eszközzel a saját hatalmi érdekeit támogatta. Számitó körültekintéssel és okos politikával a vallásos életnek minden megnyilatkozását a saját czéljai szolgálatába állitotta. Igy lett az egyház egy gyönyörüen összeállitott hatalmi szervezetté.

Hogy a hierarchia miképpen fonta be az egyes népeket és nemzeteket, hogy a törvényesség szine alatt miképpen zsarolja ki azoknak jóhiszemüségét: ezeket világitotta meg Luther „A német nemzet keresztyén nemességéhez“ irott nagy müvében, midőn lerombolta azt a hármas falat, melyet a pápaság maga körül vont. De ez még nem minden. Az anyagi veszteség is érzékenyen sújt, de kétszeres fájdalmat okoz az, ha lelkünkben vallunk kárt. És az egyház nem elégedett meg azzal, hogy külsőleg leigázta a népeket, hanem a lelkeket is bilincsekbe verte. Ebből a czélból elvette tőlünk az üdvözülés jogát és kötelességét. Magát közbenjárónak tolta fel úgy, hogy az ő közvetitése nélkül senki se juthasson az üdvösség igéretföldjére. Az ember maga magára nézve semmivé lett. Testestől-lelkestől az egyház gyámkodása alatt állott. Hogy annál sulyosabb legyen a bilincs: az egyház kitalálta s egyben magának lefoglalta az úgynevezett üdveszközöket. Ezekkel pedig mindmegannyi hatalmas lánczczal úgy kötötték a lelkeket az egyházhoz. Ez volt az egyház babyloni fogsága.

Úgy látszik, hogy Luther a lelkekkel való emez üzérkedést, az üdveszközökkel való eme szertelenkedést tartotta a legveszélyesebbnek, a mely ellen Kálvin is a legelkeseredettebb harczot folytatta. Ezért a mikor ez ellen emeli fel tiltó szavát, akkor a legnagyobb theologiai készültséget és a legelszántabb vitázó erőt árulja el irásában. Nem szórja a haragnak mérges nyilait, nem tiporja el az ellenfelet, a mint Kálvin tette, hanem felvilágosit, oktat, meggyőz a tudomány, az ész és a szentirás

fegyvereivel. Rágyujt hát arra a dalra, melyre nézve igéretet tett előbbi iratában, midőn igy szólt: „Tudok én még más nótát Rómáról és hadáról. Ha viszket a fülük, hát elénekelem azt is nekik s még harsányabb hangon“. Ez igéretét váltotta be Luther, midőn 1520 oct. 6.-án „Az egyház babyloni fogságáról“ irott müvét nyilvánosságra bocsátotta. A mű hatása nagy volt. Nem csak a theologusok keltek ki ellene, de még VIII. Henrik angol királyt is föllépésre késztette. Nem is ok nélkül, mert ezzel az egyház legfájóbb részére tappintott s legkényesebb kérdéseit tárgyalta merész nyiltsággal, de keresztényi szeretettel, a mint ez kitünik a mű tartalmából.

Alig van a keresztény cultusnak alkotó része, a mely annyi viszálynak, elszánt küzdelemnek, félreértésnek és visszaélésnek lett volna a forrásává, mint éppen az Urvacsora. Ebből a Jézus halálára emlékeztető egyszerü szertartásból a századok folyamán olyan különös mysterium alakult ki, melyet sem a szentirás tanitásával, sem a józanész tanácsával összeegyeztetni nem lehet. A hálás és kegyeletes emlék az egyházi érdek befolyása következtében hatalmas bilincscsé lett a lelkek leigázására. Ezért Luther emlitett müvében első sorban az Urvacsorával történt visszaéléseket világositja meg s ezt a szertartást, vagy a mint ő nevezi, szentséget a lehetőleg evangeliumi alapra helyezni igyekszik.

Az Urvacsorával történt első visszaélés az *egy szin alatt való kiszolgáltatás.* Luther ez ellen egyfelől az ész, másfelől a szentirás fegyverével érvel. Hivatkozik a synoptikus evangeliumokra, a melyek egybehangzóan állitják, hogy Jézus kenyeret és bort adott a tanitványoknak. Ugyanezt cselekedte Pál apostol is. Ugyancsak az evangeliumok nem csupán a kenyérről mondják: „egyetek ebből mindnyájan“, hanem a pohárról is igy szólanak: „igyatok ebből mindnyájan“. Ha tehát Jézus és az apostolok egybehangzóan a két szin alatt való kiszolgálást tanitják, akkor miféle alapja van az egy szinben való kiszolgálásnak? Ha pedig a teljes szentség csak a papoknak szolgáltatott ki és azoknak van rendelve: akkor miért adnak a laikusoknak egy szint is? Hiszen ha a Jézus ezt nem rendelte, akkor valóságos szentségtörés. Mivel lehet igazolni azt az állitást is, hogy az egyház belátására bizandó a kiszolgáltatás módja? Hiszen ha itt szabadkezet engedünk az egyháznak s

elismerjük azt a jogát, hogy az egyik szint megvonhatja a laikusoktól: ugyanazon logikával megengedhetjük azt is, hogy pl. a keresztelés és gyónás egy részét is elvonja a hivektől. Éppen ezért, ha a két szin együttes élvezete alkotja a teljes szentséget, a mit senki sem von kétségbe: akkor a laikusoknak megcsonkitva adott szentség nem az igazi szentség. Az egyház pedig a milyen jogon megvonja a bor szinét, éppen olyan jogon megvonhatja a kenyér szinét is. Hiába kárhoztatja azért az egyház a husszitákat, mert ezek a szentirás alapján állanak; de az egyház azzal teljesen ellentétes gyakorlatot űz. De tovább menve még a hagyomány sincs mellette. Hiszen úgy Cyprián, mint Szt. Donatus bizonyságot tesz e mellett, hogy szokás volt a gyülekezetekben az Urvacsorát mind a két szin alatt kiszolgáltatni.

Mi az alapja tehát az egyszin alatt való kiszolgáltatásnak? Luther szerint nem egyéb, mint a római zsarnokság, a mely ez által is ki akarta tüntetni a papságnak a laikusok fölötti előnyét és hatalmát. Ideje azért hogy a keresztényi szabadság valahára kivivja a maga jogait s mindenkinek belátására bizassék az Urvacsorának élvezési módja. Ilyen erőteljesen és helyes logikával érvel Luther az Urvacsorával való első visszaélés ellen.

E szentségnek másik fogsága az *átlényegülés tana.* E tan szerint az Urvacsora alkotó részei: a kenyér és bor a papi áldás következtében lényegükben átváltoznak a Krisztus valóságos testévé és vérévé s csupán a kenyér és a bor külszine marad meg úgy, hogy ott a szem nem testet és vért, hanem kenyeret és bort lát. A „credo quia absurdum“ elve egyetlen dogmára sem alkalmazható inkább, mint erre. Mennél nagyobb képtelenséget foglal magában e tan: annál görcsösebben ragaszkodott hozzá az egyház. És ha valaki e tan fölött gondolkozni merészkedett s annak szörnyü ellentmondásaira rámutatott: nyomban kész volt az eretnekség bélyege s ennek nyomában a pápai átok. Luther jól ismerte e kérdés kényes voltát, de azért nagy bátorsággal kezd annak bonczolgatásához. „Képtelen“ és „új módi“ beszédnek nevezi azt, a mely a valóságos kenyeret a kenyér „szinének“ vagy „járulékának“ nevezi. Nem is a szentirásból van meritve az a tudomány, hanem az Aristoteles bölcsészetéből, a melyből még több hasonló képtelenséget

vettek át a scholastikus irók, a nélkül, hogy őt magát felfogták vagy megértették volna. Ezért Luther első sorban a saját fegyverüket forditja ellenük, a midőn olyan éles dialektikával mutatja ki az aristotelesi alapon nyugvó egyházi logika szörnyüségeit, a mely akármelyik scholastikus irónak dicsőségére válnék.

Miért is ragaszkodik az egyház az átlényegülés tanához? Azért, hogy a bálványimádás veszedelmét elkerülje s nehogy a kenyeret és a bort kezdjék imádni a hivek. Ez Luther szerint érthetetlen és nevetséges beszéd s ezt a megkülönböztetést a kenyér és annak járuléka között a laikusok soha meg nem teszik. Hiszen az átlényegülés tana szerint is nem a járulékokat imádják a hivek, hanem az azok alatt rejtőző Krisztust. Miért ne lehetne jelen a Krisztus éppen úgy a kenyérben és a borban, a mint jelen van ennek a járulékaiban? Ime az izzó vasban is két lényeg: a tűz és vas van jelen és pedig úgy, hogy mind a kettő a vas minden részecskéjében ott van. Miért ne lehetne a Krisztus „megdicsőült teste" a kenyér lényegének minden részecskéjében? Luther szerint is sokkal okosabb a laikus osztály, mint a papság, mert az, ha nem érti az Aristoteles bölcsészetét, nem is bibelődik vele, hanem egyszerüen hiszi, hogy a Krisztus testét és vérét veszi az Urvacsorában, de hogy ezt mi foglalja magában, azzal nem törődik.

Nem csak az ész, de a szentirás is a valóságos kenyér és bor mellett teszen bizonyságot. Mikor Jézus az Urvacsorát szerzette, igy szólott: „Vegyétek és egyétek, *ez* az én testem", „igyatok ebből mindnyájan, *ez* az én vérem". Jézusnak e szavai Luther szerint igy értelmezendők: „ez a kenyér az én testem, ez a bor az én vérem". Tehát az Urvacsorában valóságos kenyeret és bort veszünk, de ott van abban a Krisztus teste és vére. Luthernek e felfogása bár haladást jelent a hagyományos felfogással szemben, de sok van még benne olyan, a mi az ész kritikáját ki nem állja s a szentirás szellemének is ellene mond. Ez volt az az ütköző pont, mely a reformatiót két irányba terelte. Egyébként Luthert e felfogásában az ő sajátos christologiája is támogatta.

Az Urvacsora szentségének harmadik fogsága a *mise.* A kath. egyház a Jézus által az utolsó vacsorán szerzett áldozatot nevezi misének. Ez az összes istentiszteletnek a központja-

Ugyanazon ereje van, mint a keresztfán hozott áldozatnak. A kettő között az a különbség, hogy míg a mise vérnélküli, addig a kereszthalál véres áldozat. A mise által megnyerhetik a hivek bűneik bocsánatát, imáik biztos meghallgatását, ideiglenes áldásokat és örök jutalmat. Nemcsak az élőkért, de a holtakért is fel lehet ajánlani a miseáldozatot. A mise hatékonysága a pap szándékától függ, vagyis annak gyümölcseit ő alkalmazza. A miseáldozatnak a bemutatása vagy meghallgatása minden cselekedetek között a legértékesebb s már maga a részvétel üdvösséges cselekedet. Ezek után nem csodálkozhatunk, ha az egyház határtalan szivóssággal ragaszkodott és ragaszkodik hozzá, mert az nagy szolgálatokat tett a hierarchia érdekeinek. Maguk a kath. irók is igy nyilatkoznak róla: „A hány csepp van a tengerben, a hány fénysugár a napban, a hány csillag az égen, a hány virág a földön: oly sok titok van a szent miseáldozatban.[1] Azonban szerintük ez a titokzatosság a szentség fő érdeme, mert ez hajt olyan dús jövedelmet az egyház részére.

A reformatorok, úgy Luther, mint Kálvin, tehetségeik legjavát vitték a mise elleni küzdelembe s különösen az utóbbi haragjának és bosszuságának a villámait is reázuditja. Luther szerint a misével való visszaélés ezer más visszaélés forrásává lett. A mise nem egyébre való, mint hogy a papoknak jövedelmi forrásul szolgáljon. Ezért kellett azt a homály és titokzatosság palástjába burkolni. Éppen ezért, ha tisztán akarjuk fölfogni azt a szentséget, el kell távolitanunk mellőle minden külsőséget, minden fölösleges diszt, a mi idő folytán hozzátapadott s tisztán a jézusi alapra kell helyezkednünk.

Mikor és mely szavakkal szerzette hát Jézus a misét? Halála előtti este, mikor vevé a kenyeret, hálákat ada és megtöre azt és adá az ő tanitványainak, mondván: vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek adatik. És vevé a poharat, hálákat ada és adá nekik, mondván: igyatok ebből mindnyájan, ez a pohár az új szövetség az én véremben, mely ti érettetek és sokakért kiontatik bűnök bocsánatjára. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre". Ez igék szerint a mise nem egyéb, mint a „bűnök bocsánatjának az igérete, melyet Isten

[1] Spiragó Ferencz: Katholikus katekizmus. III. rész. 12. s köv. l.

tett nekünk és oly igéret, mely az Isten fiának halálával pecsételtetett meg". Ha meggondoljuk azt a tekintélyt és fölényes tiszteletet, melyet a mise az egyházban kivivott; ha figyelembe vesszük Luthernek szerzetesi neveltetését: nem fogunk csodálkozni azon, hogy a misével nem tudott olyan könnyen szakitani s azt a szentirás tanitására tudja alapitani. Azonban opus operatum-féle hatóerőt nem tulajdonit neki, hanem nyiltan kimondja, hogy ahoz csak hittel járulhatunk. Üdvösségünket semmi más erő és hatalom elő nem mozdithatja, csupán az a hit, melylyel Isten igéjén és igéretein csüngünk. Éppen ezért alig van veszedelmesebb tévelygés, mint az, mely a misétől a hitet elvonja s azt akarja elhitetni, hogy általa mindent el lehet érni Istennél, sőt azt hirdeti, hogy vele még másokra is lehet hatni. Erre Luther azt mondja, hogy a mint más helyett senki pap nem lehet, feleséget nem vehet, az utolsó kenetben nem részesülhet: úgy a mise áldásait sem élvezheti. A mise nem jó cselekedet, melyet mi Istennek ajánlhatnánk, hanem kegyelmi igéret, melynek csak hit által lehetünk részesei. A mise annál hatásosabb, mennél érthetőbb és tisztább. Éppen ezért minden nemzetnek a saját anyanyelvén kellene hirdetni. Ezek Luther főbb gondolatai a miséről. Nem eltörölni, hanem megtisztitani s fogságától megszabaditani akarta. Czélja volt, hogy a szolgaság lánczát az üdvösség előmozditójává tegye. Természetes, hogy Luther óta sokat tisztultak vallásos fogalmaink s mi ma a misét semmiféle alakjában el nem fogadjuk.

Második szentség a *keresztség.* Ennek a szentségnek a kis gyermekekre vonatkozó része érintetlenül maradt, mert azt a kapzsiság nem használhatta ki a saját czéljaira. Azonban a keresztség erejének ki kell hatnia az egész életre. És ebben a tekintetben már nem végezheti hivatását. Nem végezheti azért, mert kivüle az üdvözülésnek annyi más haszontalan módját eszelték ki, hogy azok mellett a keresztség teljesen elveszíti az életre kiható erejét. Mi is hát tulajdonképpen a keresztség? Luther szerint ez is egy „isteni igéret", mely az irás eme szavaiban jut kifejezésre: „A ki hiszen és megkeresztelkedik, idvezül". A mint az Urvacsoránál, úgy a keresztségnél is a hit az első föltétel. Annyira nélkülözhetlen itt a hit, hogy e nélkül „a keresztség nem hogy használna, ellenkezőleg árt". Hit által pedig a keresztség üdvösségünk legfőbb biztositéka annyira,

hogy „egy megkeresztelt egyén, még ha akarná sem veszitheti el üdvösségét még a legnagyobb bűnök miatt sem, kivévén ha nem akarna hinni".[1] Luther több alkalommal hangoztatja a hitnek mindeneket meggyőző erejét. A keresztségnek is az egyén hite akkora erőt ad, hogy azt semmiféle külsőséggel sem fokozni, sem eltörölni nem lehet. A „hitnek tulajdonitott eme nagy erő mellett a külsőségeket olyan nagy szabadsággal tárgyalja Luther, a minőt még a fölvilágosult keresztények érthetetlen okokból manapság sem engednek meg magoknak. Különösen kiemeljük azt, hogy Luther egyáltalában nem ragaszkodik itt e hagyományos keresztelési formulához, nem kivánja, hogy a keresztelés az Atya, fiu és szent lélek nevében történjék. Nagy bibliai tudásával megelégszik azzal, ha a keresztelés az apostolok példája szerint csupán a „Jézus nevére" vagy „nevében" hajtatik végre. Csupán az a fődolog, hogy nem ember, hanem az Úr nevében végeztessék. Magának a szertartásnak semmi erőt nem lehet tulajdonitani, mindent egyedül a hitnek köszönhetünk. Valóban ideje volna már a nagy reformator nyomdokaiba lépnünk s ama hagyományos, de ész- és szentiráselleues keresztelési formulát az evangeliumi kifejezéssel cserélnünk fel! De minket visszatart a fejlődés és igazság útján ama türelmetlenségből származó sötét fölfogás, mely a kereszténység lényegét három összefüggéstelen szónak az elősorolásába helyezi. E tekintetben már Luther megelőzött minket.

A fentiek után nagy kérdés az, hogy miként gondolkozzunk *a kis gyermekek keresztségéről*, kik az isteni igéretet meg nem értik s a keresztséghez szükséges hittel sem birhatnak. Ez a kérdés sok gondot okozott a reformatoroknak s ennek tárgyalásánál Luther sem szabadulhatott a hagyományos felfogás bilincseitől. Szerinte, ha a kis gyermeknek nincs hite, „segitségére jön a mások hite, t. i. azok hite, a kik keresztségre viszik". Ezt a hitet az egyház imája közvetiti s igy a kis gyermeket is megtisztitja s megújitja. Bár elismerjük, hogy a Luther álláspontján ennél jobb megfejtést alig lehetett volna találni, de a mi lelkünket ez semmiképpen nem elégiti ki, mert igy a kis-gyermek keresztelést csak egy piczniy hajszál választja el a katholikus opus operatum-féle cselekménytől.

[1] I. m. 171. l.

A *bűnbánatot* is még itt úgy tárgyalja Luther, mint harmadik szentséget, de már müve befejezésokor a hamis sacramentumok közé sorolja. Azért, mert nincsen látható külső jegye. Ez a szentség is úgy járt, mint az Urvacsora, t. i. eredetiségéből ki van vetköztetve s a kapzsiság pénzkereset forrásává változtatta. Maga a szentség nem is létezik már, mert a mint a többi, úgy ez is az isteni igéretből és a mi hitünkből áll, de éppen ezekről nem tud temmit az egyház. Sőt annyira ment, hogy e szentségnél egyenesen tagadja a hit szükségességét. Ha valaki mégis ezt tanitja, azt nyomban eretneknek bélyegezi.

Ennek a szentségnek három részét különbözteti meg az egyház, ú. m. a *töredelem, gyónás* és *elégtétel.* Mind a háromból kiveszett az, a mi jó s helyét az önkény és zsarnokság foglalta el.

A mi mindenek előtt a *töredelmet* illeti, azt érdemnek tekintették s nem gondoltak arra, hogy az tisztán a hitből származó cselekedet. A mint Luther kifejezi: „Nagy dolog a gyötrődő sziv és csakis oly hitből támad, a mely lángol az igérettől és az isteni fenyegetéstől, a mely Isten változhatatlan igazságára tekint, attól reszket, megretten és a lelkiismeretet összemorzsolja, újra felemeli és megvigasztalja, összemorzsoltan is megtartja úgy, hogy Isten fenyegetése a gyötrődés oka és az igéret igazsága a vigasztalódás oka, ha hiszünk és e hittel az ember a bűnök bocsánatát megnyeri“.[1] Minden egyéb mellékes tehát, egyedül a hit a fő, mely után természetszerüen következik úgy a gyötrődés, mint a vigasztalás.

A *gyónást* magában véve Luther nem kárhoztatja. Sőt több helyet idéz a szentirásból, melyek a bűnök megvallását parancsolják. A titkos gyónást ugyan a szentirás nem rendeli, de azért azt is hasznosnak és szükségesnek itéli. Ez a gyötrődő léleknek egyedüli orvossága. A mint megkönnyebbül a sziv, ha bánatát kitárhatja a barát vagy testvér előtt: úgy a bűnös is vigasztalást talál Isten irgalmasságában, ki az ő testvére által biztatólag szól hozzá. De az már kárhoztatandó a gyónásban, hogy azt „a pápák zsarnokságuk és pénznyuzásuk eszközévé tették“. Miként történhetett ez? Úgy, hogy a bűnöket osztályozták s azoknak egy részét a saját hatáskörükbe vonták, midőn megparancsolták, hogy azt csak az általuk kirendelt

[1] I. m. 197. l.

személynek lehet meggyónni. Ezzel szemben Luther a szentirás alapján bizonyitja be, hogy e tekintetben nincsen semmi különbség a bűnök között s mindenki jogositva van bármely bűnét annak gyónni meg, a kinek akarja. Ezzel a mig egyfelől közeledik az egyetemes papság gondolatához, másfelől az evangeliumi testvériség és szabadság elvét kiemeli abból a mélységes börtönből, melybe azt a dogmák és pápai bullák temették. Egyben pedig a gyónásnak jövedelmező csatornáját elzárja a pápa és püspökök előtt, hogy valódi kötelességeik teljesitésére annál több időt nyerjenek.

A bűnbánat harmadik részét: az *elégtétel* illetőleg már bőven kifejtette Luther a maga nézetét a 95. tételben s annak alapján mi is már ismertettük azt. Itt csupán néhány visszás helyzetre mutat rá, melyek a helytelen gyakorlatból önként következnek. E szentségnek ugyanis az volna a hivatása, hogy a lelkeket megnyugtassa. Igy azonban lelkiismereti furdalást és belső nyugtalanságot okoz. Az volna a czélja, hogy az Isten kegyelmében való hitet ápolja, igy ellenben elnémitja azt. Az volna a czélja, hogy az életet megjobbitsa, igy azonban tétlenségre és haszontalan külsőségre szoktatja az embert. Végül e szentség gyakorlása által a bűnös még az elégtétel előtt föloldozást nyer, holott ennek a dolog természete és az ősegyház gyakorlata szerint is éppen ellenkezőleg kellene történnie.

Ezzel be is fejezhetnők a szentségek ismertetését, mivel a többit Luther már előre is elveti. Azonban nem elégszik meg azzal, hogy egyszerüen eldobja, azt is megmondja, miért? Lássuk hát ez ellenvetéseit is röviden.

A *bérmálás* szentsége a kézrátételből származott, melylyel Jézus a kisdedeket illette. Alapjában nem volna veszedelmes ez a gyakorlat, ha eredeti jelentőségét megőrizte volna. Azonban az egyházban csak arra szolgál, hogy a püspököknek legyen egy kényelmes tisztük, melyet nagyobb fáradság nélkül is gyakorolhatnak. Szentségnek semmi szin alatt nem nevezhető, mert hiányzik belőle az isteni igéret, a mi minden sacramentumnak elengedhetlen kelléke. Ezek alapján Luther törli a szentségek sorából s csak mint egy egyházi szokást vagy ceremoniát, úgy fogadja el.

A *házasságból* is minden alap nélkül nem csak szentséget, hanem valóságos torzképet csináltak. A házasság szentség már

azért sem lehet, mert ebből is hiányzik az isteni igéret és a szentség jegye. De a józan ész is ellene beszél. Hiszen a házasság a világ kezdete óta létezik. Miért volna csupán a keresztény házasság szentség? Hisz a tapasztalat igazolja, hogy akárhányszor a keresztények között még több istentelen házasság fordul elő, mint a pogányoknál. Bizony nagyfoku elfogultság kell oda, hogy az egyházon kivül mindent megvessünk s lenézzünk.

Mi módon is lett a házasság szentség az egyházban? Merő tudatlanságból, mondja Luther. Nem ismerték a sacramentum szónak különböző jelentését. Ugyanis ez a szó nem mindig a közönségesen használt értelemben fordul elő, hanem akárhányszor „titkot“ jelent s a görög szövegben „mysterium“ szóval van kifejezve. Igy a szentirásnak eme kifejezését: „Lesznek ketten egy testté s ez felette nagy sacramentum“ a házasságra vonatkoztatták s a sacramentum szót „szentség“-re s nem igazi értelme szerint „titok“-ra forditották. E tévedés szülte a házasság szentségét. Holott a fenti kifejezés — a mint ezt Luther részletesen kifejti — nem is a házasságra, hanem a Krisztus és az anyaszentegyház egységére vonatkozik. Ilyen magyarázat mellett, a szentségek számát a végletekig lehetne vinni. Igy csalta meg őket — mondja Luther — a saját tudatlanságuk. De ez még nem volna nagy veszedelem. Azonban a hásassággal kapcsolatosan olyan törvényeket állapitottak meg, a melyek nem csak a szentirással, hanem az emberi szabadsággal is teljesen ellenkeznek. Éppen a szabadság szempontjából itéli el Luther ama törvények nagy részét. Igy a házassági akadályok közül el nem fogadható az úgynevezett „lelki rokonság“ akadálya, mely megtiltja olyan személyek között a házasságot, a kik valamely szentség útján szellemi kapcsolatban vannak. Ugyancsak kárhoztatja a kánonjog amaz intézkedését is, mely a vegyes házasságokat tiltja. Sőt tovább megy Luther s még a házasságtörést sem ismeri el házassági akadálynak, a mire nézve hivatkozik Dávidnak Betsábéval kötött házasságára. Merő koholmánynak s szentirásellenesnek tartja Luther a „felavatás“ akadályát is, mely szerint a papi rend tagjai nem köthetnek házasságot, sőt a felavatás a már megkötött házasságot is felbontja. Az elválásnak már nagy ellensége s azt csupán a házasságtörés esetében engedi meg. Azonban az elvált szemé-

lyeknek meghagyja azt a jogot, hogy azután ismét házasságra lépjenek. Luther e fejtegetéseiben az emberi szabadságot mindennél többre becsüli s azt csupán az Isten igéje korlátozhatja.

A *papi rend* vagy *felszentelés* szintén a pápás egyház találmánya. Szentségnek nem tekinthető, mert a kegyelemnek semmiféle igérete nincsen hozzákötve. A szentirás sem tud róla semmit. Az egyház pedig semmit sem rendelhet az Isten igéjén kivül vagy az ellen, mert „az elérhetetlen magasságban van az egyház felett". Ennélfogva az egyház szentséget nem szerezhet. Hiába hivatkoznak a legtekintélyesebb egyházi irókra is, mert irásuknak a bibliával szemben minden ereje elvész. Vagy talán éppen a szentirásra támaszkodnak? S mit hoznak fel abból erősségül a papszentelés mellett? Jézusnak az utolsó vacsorán a tanitványokhoz intézett eme szavait: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre". Azt állitják, hogy Jézus e szavakkal őket papokká szentelte. De ez Luther szerint nagyon ferde irásmagyarázat. E szavakban semmi igéret nincs, hanem egy egyszerü meghagyás. Ilyennek pedig szentséget nem lehet szerezni.

De hát mi czélja is van ennek a szentségnek? Semmi egyéb, — mondja Luther — minthogy a papok és laikusok között egy elválasztó határvonalat alkosson s a papi zsarnokságnak egy eszköze legyen. Pedig a keresztények között semmi különbség nincsen. A ki megkeresztelkedett, az mind pap. A hivatásos papokra csupán az igehirdetés van bizva. Más joguk és hatalmuk nincsen, mint a mit a hivektől kaptak. A felszentelés senkit pappá nem teszen. Éppen ezért Luther a következő erőteljes tanácscsal fordul az ifjusághoz: „Meneküljetek ti ifjak és ne engedjétek, hogy e szentséggel felavassanak titeket, csakis az esetben, ha vagy prédikálni akartok, vagy ha hiszitek, hogy a felszentelés e szentsége a laikusoknál jobbakká nem teszen titeket. Mert az órás imaolvasás semmi. Végre is a miseáldozás nem egyéb, mint a szentség élvezése. Mi van hát bennetek, a mi nem volna meg bármely laikusban? A körülnyirott fej és ruházat? Nyomorult papság az, mely nyiretből és ruházatból áll!"[1]

Az *utolsó kenet* szentségének igazolása végett Jakab apostol

[1] I. m. 225. l.

levelére szoktak hivatkozni, melyben ez áll: „Beteg-e valaki ti köztetek? hivassa az egyházi szolgákat és imádkozzanak érte, megkenvén őt olajjal az Urnak nevében. És a hitből származó imádság megtartja a beteget és felsegiti őt az Ur! és ha bűnt cselekedett, megbocsáttatik neki!“ E szavakban meg vannak a szentség kellékei, t. i. az igéret és a külső jegy. De Luther tagadja, hogy ez a levél az apostoltól származott volna. Sőt ha ő irta, akkor nem biztos alap ez, mert a Krisztuson kivül senkinek nincs joga szentséget szerezni. Különben is az utolsó kenet szentsége ellentétben is van a fenti igékkel. Azokban egy szó sincs arról, hogy a szentség csak a haldoklóknak nyujtandó, a mint ezt gyakorolni szokták. És az apostol korántsem akarta, hogy „utolsó“ legyen. Ellenkezőleg azért javasolja a kenést és imát, hogy a beteg meggyógyuljon. Ha valóban sacramentum szerző igék volnának ezek, akkor a bennük foglalt igéretnek mindig teljesülnie kellene. Úgy, de ez nagyon ritkán teljesül, s ha teljesül, akkor már nem lesz az utolsó. Hogy magyarázza hát Luther az apostol szavait? Úgy, hogy az egyházi szolgák — lehetnek ezek presbyterek is — többen menjenek a beteg ágyához és együttesen imádkozzanak, mert igy a hit és szeretet egyesülve csodálatos dolgot müvelhet.

Ez főbb vonásokban Luthernek második nagy reformatori irata. Ebben lép a maga teljes erejében előtérbe a reformator, ki az ó-bort új tömlőbe tölti s a lelkeket a több százados hagyomány és papi zsarnokság börtönéből világosságra vezeti. Minden szava a szabadság határtalan szeretetéről és a szentirás ismeretéről tanuskodik. Nemcsak élénk szinekkel rajzolja az egyház babyloni fogságának nyomoruságait, hanem a kivezető útakat is megmutatja. Nem hiába mondotta Luther kortársa: Bugenhagen, e mű olvasása után: „Az egész világ vak és sötétségben ül, csak ez az egyetlen férfi látja, mi az igazság“.

Vári Albert.

Mária Therézia egyházpolitikája és annak következményei az unitárius egyházban.

III. Károly egyházpolitikáját leánya, Mária Therézia tovább folytatta. A protestánsok megsemmisitését az apa megkezdette és leánya be is akarta fejezni. A hagyományos ósdi szellem, vallási türelmetlenség épp olyan tulajdonságok a Mária T. gondolkodásában, mint a III. Károlyéban. — Mindketten teljesen spanyol hatás alatt állanak. Áthozták a spanyol inquisitio sötét szellemét, mely a lelkiismereti szabadság ellen éppen olyan irtó háborut szeretett volna kezdeni a Duna és Maros vidékén, mint a Mauzanáres és a Tájó partjain. A tulságig vitt katholikus szempont, a nagyhatalmi viszketegség, vagy a mint egy német iró igen találóan mondja: „ki nem elegithető torkosság" családi politikájuknak alkotó eleme. A Habsburg-ház fenhatósága alatt álló országok, nemzetek megtartása és azoknak katholikussá tétele főczéljuk. A királyné trónra lépését a katholikusok nagy örömmel fogadták, mig a protestánsok tőle sem vártak többet, mint apjától, kiről azt jegyzi meg Cserey Mihály, hogy „ebben a császárban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tiz esztendőtől fogva Hispániában neveltetett, azoknak baromi zélusokat és a reformata religio ellen való gyülölséget felette imbibálta és a jezsuiták tanácsán jár, a honnan, hanem ha Isten csodálatos gondviseléséből akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet persekuciónál".[1]

I.

Mária Therézia családi élete világosságot vet egyházpolitikájára. Ez a nyitja az ő álláspontjának. Családjában mindent a saját érdeke szerint intézett. Férje, a szép, délezeg, megnyerő modorú lotharingiai Ferencz megengedte, hogy érvényesitse magát mindenütt, — mint mondja — „nem is számitja magát az udvarhoz: az csak a császárnéból és gyermekeiből áll".[2] Gyermekeihez való viszonyában megnyilatkozik egész

[1] Cserey Mihály Históriája. Újabb nemzeti könyvtár 463—64. ll.
[2] Marczali Henrik. Mária Therézia 170. l.

valója. Azok nevelésénél első és legfőbb feladat volt megtanitani őket az Isten iránti kötelességekre. „Intelek – irja egyik gyermekének — a házunkban követett methodus követésére. Havonként áldozzál többször is. Ünnep szombatján pedig böjtölj . . . Tartsd meg az ünnepeket. Ne feledd el gyónni időről-időre, hetenként vagy legalább kéthetenként. Nem mulasztod el bizonyára naponként a misét és este az olvasót . . .“.[1] Nagyon haragszik, ha a gyóntató jezsuita nincs megelégedve és panaszkodik. „Gyóntató atyád levele elszomoritott. Mindennap elmaradsz a miséről . . . Ha lényeges kötelességeid teljesitésében ellazulsz, el vagy veszve. Már két hónapja nem gyóntál. Ez kezdete minden tévelygésnek és bűnnek“.[2] Gyermekeit a gyóntató tanácsával és segitségével igyekszik „hű katholikusok“-nak nevelni. Könyveket olvasni csak a gyóntató jezsuita engedelmével volt szabad. A vallási külsőségek: böjtölés, gyónás, áldozás, körmenetekben való résztvevés stb. mind nagyon lényegesek. Ezek elhanyagolása a legszűkebb családi körben épp úgy, mint egész udvarában hiba, bűn, vétek volt. Hozzátartozói nem csak hivők, de mutatják is hitüket a családi hagyomány és a spanyol udvari czeremónia-kivánta szertartásokban. Az udvar levegőjét a tömjénfüst tölti be. A család és az egész udvar vallásos meggyőződésében a régiség: tekintély, a hagyomány: törvény s a mult eszményi alap kellett, hogy legyen.

E katholikus családi irányzat természetszerüleg vonta maga után a birodalom ügyeinek ilyen szempontból való intézését. A királyné erős katholikus egyházpolitikáját a „regnum Marianum“ megvalósitására irányitotta. Tehát a protestánsok aggodalma jogos volt. Mikor az 1741-iki országgyűlésen Mária T. a protestáns küldöttség elfogadását megtagadta,[3] már tisztába voltak azok, hogy a királyné és kormánya egészen azonositja magát a protestánsok ellenségével. „Vita protestantium est mors pontificiorum“ — mondotta a katholikus papság és nem gondolkodott másként a királyné sem. A mint udvarában csak akkor érezte jól magát, ha vallása érdekeit szolgálhatta, úgy birodalmában is akkor volt a legboldogabb, ha vallása terjesztését, hitének megerősitését előmozdithatta.[4] Ezt pedig könnyen tehette. Kezében volt minden hatalom. A protestans autonomia „fictióvá“ lett. A protestansok jogait biztositó bécsi és linczi békét — mert protestans többség czikkelyezte be — törvénytelennek nyilvá-

[1] Marczali H. i. m. 197. l. — [2] Marczali H. i. m. 197. l.

[3] Szilágyi Sándor, Magyar nemzet története VIII. köt., 328. l.

[4] 1765-ben a királyné magyar gárdistákat küldött Rómába. Köztük volt egy *Gentsi* nevü „eretnek“ gárdista is, a ki — a pápa lábainak csókolhatásáért — katholizált. A pápa e fölötti örömében sirt s a királynénak megirta az esetet. „A felséges asszony is annyira megörvendett, hogy a császár halálától fogva oly jó kedve nem volt, mint akkor“. Halmágyi István naplói, közli: dr. Szádeczky Lajos. Mon. Hung. Hist. Irók 38. köt., 221. l.

nitják. 1715-ben a törvény magyarázatát és végrehajtását a királyra bizzák.[1] Ugyanez évi LXXIV. t.-cz. minden iskolára nézve — bárki alapitsa és akár világi, akár egyházi ifjuságot nevel — kimondja a király felügyeleti jogát.[2] Az országos végzések kötelező erővel csak a felség megerősitése után birnak és csak ezután hirdethetők ki.[3] Egyházi ügyekben intézkedni a király kizárólagos joga.[4] Az uralkodó a legfőbb biró, — mint mondják — ő a vallás védője. Tehát a saját tetszése szerint minden akadály nélkül folytathat vallásügyi politikát. A protestansok is teljesen az ő jó indulatától függnek. A vallásügy a törvényes alapról az uralkodói kegy ingatag fundamentumára került. A középkori jogelv: quod principi placuit legis habet vigorem, érvényesült.

Az igazság szabadságot követel, a szabadságnak pedig az önkény, a hatalom ellensége szokott lenni. Mária Therézia is felhasznál minden eszközt, minden alkalmat a lelkiismereti szabadság elfojtására. „Egy idejében kimondott szó, — irja fianak — egy komoly pillantás azok elhallgattatására, kik nagyon is szabadon viselkednek, igen üdvös lehet és csak kötelességünket teljesitjük vele".[5] Téritési politikájában nem ismer határt és az eszközökben sem tesz különbséget. Jellemző a következő eset: *Ozdi* nevü marosszéki unitarius ifjú felment Bécsbe s hogy könnyebben katholikussá tehessék, „keresztanyja lett felséges asszonyunk és adott neki egy arany lánczot, 300 forintot, pensiót s tették a kanczelláriára kanczellistának".[6] A királyné is, mint elődei, jól tudta azt a mindennapi fogást, miképp kell az alattvalók orrára az édes reménység üvegszemét nevetve tenni fel, hogy azt ők észre se vegyék. Hivatalt osztogat, házasságot köt, vagyont igér, magához édesgeti a főurakat. Az egyház rendelkezésére bocsátja királyi hatalmát, csakhogy „az Isten által intézett és az apostolok által terjesztett igaz katholikus hit fenmaradjon s az átkozott libertinismus a lelkekből pusztuljon".[7]

A protestánsok nagyobb hivatalt nem igen viselhetnek. A hivataloknál hátrányul szolgált, ha az illető érzékkel birt a szellemi élet szabadabb mozgasa iránt.[8] A kiket az „akatholikusok" közül az udvar és az állam nem tudott nélkülözni, azokat kisebb hivatalokba helyezte. Úgy voltak, mint a görögök a perzsa birodalomban. Szellemi tehetségben kitüntek és az udvar ügyeit intézték, de nem magas állásban, mert a féltékenység — ott a perzsáké, itt a jezsuitáké — nem engedte.[9]

[1] Beöthy. Magyar nemzetiség fejlődése ... I., 693. l.
[2] Dr. Zsilinszky M. Magyarhoni prot. egyházak tört. 465. l.
[3] Kővári László. Erdély tört. II., 113. l.
[4] 1747 jul. 11-iki rendelet. Szilágyi S. i. m. 335. l.
[5] Marczali i. m. 200. l. — [6] Halmágyi i. m. 381. l. — [7] Szilágyi i. m. 373. l.
[8] Beöthy i. m. I. r. 597. l.
[9] V. ö. Marczali H. A nemzetiség történetbölcseleti szempontból 25 l.

Bartenstein az „igazi spiritus rector" — mint az udvarnál nevezik — protestáns ember; III. Károly alatt ő igazgatja a monarchia külső ügyeit, a pragmatika sanctióban is nagy része van, Mária Therézia sem nélkülözhette nagy tehetségét, de mert nem akart katholikus lenni, maradt alárendelt állásában.

A hivatalos pályán vallásos meggyőződésre nem volt szükség. Ugy is meg kellett azt szegni a decretalis eskü letételével. 1742. dec. 24-én kelt rendelet meghagyja, hogy a Károly resolutióját teljes értelmében, az esküre vonatkozókkal együtt hajtsák végre.[1] Tehát ha a protestáns ember nem akart a boldogságos szűz és a szentek emlitésével esküdni, hivatalt nem kapott.

A hatóságok felsőbb helyről tömegesen kapják a protestánsokra vonatkozó megszoritó, tiltó, büntető rendeleteket. A hivatalnokok sajtóban, tanácsban, összejöveteleiken legtöbbet a vallási egységről beszélnek. Az ügyek elintézése lassú és nem emberséges. Az erőszak a protestánsokkal szemben jogos fegyver. Még a legkisebb állami hivatalnok is éreztette az — ugynevezett — „eretnekkel" lekicsinylését, pöffeszkedését és számtalan apró tűszurásait. Jól tudták, hogy cselekedetük és viselkedésük nem ellenkezik a királyné érzületével s ez elég volt a visszaélések elkövetésére.

A gyanusitás és kémkedés csaknem állami intézmény. Hol a czim, rang, hivatal, vagyon, szép menyasszony osztogatása nem használt, ez aláváló eszközhöz nyult, mit a katholikus püspökök, Erdélyben: Bajtay Antal,[2] gróf Kollonits László, de legpontosabban a jezsuiták végeztek. A protestáns ember nagyon kellett, hogy vigyázzon szavára és cselekedetére, mert nem tudhatta, hol és ki vádolja be. A jegyzőkönyvekből is, melyeket a kanczelláriák és ministeriumok hetenként a császári kabinethez kellett hogy küldjenek,[3] sok mindenről értesülhetett a királyné. „Meg kell vallani — irja Halmágyi — ugyan ritka dáma volt felséges asszonyunk e földön, hogy annyi sok országos dolgok között a minutiakra is, oly nagy attentióval terjeszti magát."[4] A protestáns egyházi élet minden nyilvánulásáról tudomást szerzett. Nem azért, minthа a velük szemben elkövetett visszaéléseket akarta volna megszüntetni, hanem hogy a protestáns hit és belső élet körében minden szabadabb mozgást — mit „métely"-nek tart — meggátoljon.

Irodalomról nem lehetett szó, mert az első kérdés volt: milyen vallású az iró? A sajtó szigorú censura alatt r. kath. püspök, majd pedig a kolozsvári apátplébános kezében volt.

[1] Szilágyi Sándor i. m. 328. l.

[2] Bajtayról Halmágyi I. igy nyilatkozik:

„A religiosumokban érezzük, hogy alattomban dolgozván, többet árt, mint a mennyi püspök eddig volt." Ez más vélemény, mint a P. Lexikoné. (H. I. i. m. 236. l.)

[3] Marczali H. i. m. 200 l. — [4] Halmágyi i. m. 223 l.

Ilyen körülmények között szabadabb gondolkozásra valló munka nem jelenhetett meg. A királyné különben sem kedvelte a tudományt, sem azok művelőit. Wolf keserűen panaszolja, hogy Mária Therézia alatt Klopstok és Lessing számára nem volt hely. A szabad gondolkozókat és filozofusokat mind önérdek hajhászoknak tekinti, a kik csúszó-mászók, mihelyt őket a legkisebb csapás éri. Az egész filozófiájuknak alapja: az önzés és igy a legkisebb balsors lesujtja őket.[1]

Mária Therézia a protestáns ifjaknak külföldre való jutását is megnehezitette. Voltak évek, a mikor egyáltalán nem (1756—59. és 63—6.) (bár ekkor is tettek kivételt, a Teleki fiukat kiengedik) és a mikor csak elegendő koltség felmutatása mellett adtak útlevelet külföldi egyetemekre.[2] A királyné czélja: leszoktatni a papi és nem papi ifjuságot az idegen egyetemek látogatásától, mert ott magokba szivhatják a szabadabb szellemet, melyet itthon tovább terjesztenek. A mi előtte egyáltalán nem kedves dolog. Azért minden kultura ellen — mint egy magyar iró megjegyzi — vesztegzárral védekeztek, mint a marhavész vagy pestis ellen. Az uralkodó első sorban fiát akarta megóvni a szabadabb szellem befolyásától, de nem tudta s ez nagyon elkeseritette. Nagyon fájt a királynénak, hogy József vallási tekintetben szabadabban gondolkozik, nem követi a családi hagyományt „nem bigott a vallás dolgában is, sőt mindenikhez majd egyarányu."[3] Mi lesz belőlünk — irja fiának — egyházi alárendeltség nélkül. „Mit kell nekem szenvednem, ha ily téves véleményben látlak elfogultan!"[4] De József azért a szabadabb szellem hatása alatt, a mit lehetett, a protestánsokon segitett. Az unitáriusoknak is megigéri ezt 1773-ban, de az eredmény nem látszik, csak a királyné halála után.

Mária Therézia pátriárkális eszméjének, a kormányzati mindenhatóságnak megvalósitására a hitegységet tartotta egyedüli alapnak. És ennek eredménye az, hogy a magyar állami és társadalmi közéletben a róm. kath. papság döntő szerepet vitt. Ott ült a hierárchia hazánk kuriális székeiben az állam mellett, és igen gyakran magatartásával éreztette, hogy fölötte tudja magát az államnak. Az egyház állam volt az államban vagy még igazabban szólva: állam az állam fölött.

A r. kath. püspököknek, főpapoknak olyan forma szerepet tulajdonithatunk az ország ügyeinek intézésében, mint az orosz szent synodusnak. Ennek is tulajdonképeni hivatása az orosz orthodox egyház ügyeinek intézése, de itt intézik az állam magasabb politikáját is. A synodus beléegyezése nélkül a czár politikát nem folytat. Mária Therézia uralkodása alatt is a főpapok látszólag a vallás ügyeit intézik, de valóságban a magasabb

[1] Marczali i. m. 202. l. — [2] Dr. Zsilinszky i. m. 496. l. — [3] Halmágyi i. m. 285. l. — [4] Marczali i. m. 194—195. l.

állami ügyeknek is vezérei voltak. Annyira irányitották a királynénak — különben is hasonló irányú — egyházpolitikáját, hogy a Montesquieu mondását: „államot alkotnak a vallás számára", hazánkban is megvalósulva látjuk.

II.

Az unitárismus a XVI–XVIII. százévig nagy küzdelem árán ugyan, de meglehetősen munkált a gondolkozás felszabaditásán. A középkor járatlan dogmai erdőit állandóan irtogatta s ez által a vallást élővé akarta tenni. Nemcsak azt kifogásolta, tagadta a katholicismusból, mit a többi protestánsok, hanem ezekéből is igen sokat. Pedig a katholicismus szerint „már a lutheránusok és kálvinisták is csak tagadó, rontó munkát végeznek"; mennyivel inkább igy vélekedtek a gondolatszabadság és szabadvizsgálódás hiveiről, az unitáriusokról. Azonban — sajnos — nemcsak egyszerü vélekedés volt ez, hanem sokkal több: az egyháznak lépten-nyomon pellengérre való állitása. Az unitárius egyház testén, általában és részeiben mindenütt látszik a Mária Therézia erős katholikus egyházpolitikájának káros következménye.

Az „anyai indulatú" királynő az unitáriusok iránti rokonszenvét mindjárt trónralépésekor kimutatta. Az erdélyi rendek, köztük az unitáriusok is, hódolatukat és kivánságaikat akarták bemutatni az új uralkodó előtt, de a felség az unitárius vallásu Désfalvi Simon Istvánt nem fogadta, nem bocsátotta maga elé.[1] Ez kezdete, mintegy jeladása volt a királynő részéről az unitáriusokra háramló elnyomásnak.

1744-ben a főkormányszék mellett szervezett katholikus egyházi bizottság az unitáriusok kiirtására egy kidolgozott tervet ajánl. A terv készitőjének nevét nem árulja el. 15 pontban tárgyalja azokat a gondolatokat, melyek az Áriánus eretnekség kiirtására a legalkalmasabbak. E pontok ránk nézve nagyon érdekesek. Ezekben találjuk meg legjellemzőbben a katholikusoknak az unitáriusokkal szemben kifejtett álláspontját. Mindegyik pont a lelkiismereti szabadságnak egy-egy erőszakos támadója s az egész együttvéve veszedelmes hadizenet az unitáriusoknak. „*Ő felsége kegyes szándékát czélszerüen előmozditó pontok*" rövid kivonatban igy hangzanak:[2]

1. A Kálvin és Luthert követő felekezetek papjai „Áriánust átvenni ne merészeljenek".

2. Az „antitrinitarius superintendens" minden hitezikkeiket mutassa be. Ha ezzel ellenkezőt tanitanának, büntettessenek

[1] Dr. Zsilinszky i. m. 370. l.
[2] Jakab E.: Virasztásaim XI—XII. Ker. Magv. XVIII. k. 393—397. l.

3. Az unitariusok kérjék superintendensük megerősitését Megerősités előtt püspöki joggal ne birjon.

4. Minden unitar. pap esküdjék meg, hogy a katholikus vallásnak ellensége nem lesz.

5. Az unitariusok népiskoláit és gymnasiumait zárják be.

6. A szentháromságot nyilvános vitákban szóba ne hozzák. Az ifjuság tan- és másféle könyveit a katholikus püspök engedélye nélkül ne merjék kinyomatni.

7. Szüntessék meg a nép közötti hitvitákat.

8. A zsinati és partiálisi gyüléseket tiltsák meg.

9. Imaházak, templomok épitését, azoknak megujitását ne engedélyezzék.

10. A főbb nemeseket a nagyobb, a kisebbeket a kisebb hivatalok elnyerésével kell a római hitre csábitani.

11. Az unitarius embernek reformatus, lutheranussal való házasságkötést nem kell megengedni, mert az ilyen házasságok alkalmával sokan térnek át reformatus vagy lutheranus vallásra.

12. A hol sok unitarius van, legalább két templomot a javadalmakkal együtt el kell venni.

13. Az unitarius papokat a szentségek kiszolgáltatásától tiltsák el; a keresztelést bizzák a kath. papokra.

14. Az ev. ref. és ág. ev. iskolák az unitar. ifjút ne fogadják be, hogy katholikus iskolákba kelljen mennie.

15. Mindezen nyomasok Ő felségének egy rendeletével kezdődjenek. Azután keményebb eszközöket is alkalmazhat Ő felsége.

A felsorolt pontokból egy hatalmát érző, erejében elbizakodott egyház gyors és kiméletlen végrehajtást követelő programmja tünik ki. És e programmot teljesedésbe is vették, mintha százéveken át szentesitett törvényekkel tudták volna azt igazolni. Megkezdődtek az unitariusokat irtó nagyobb és veszedelmesebb csapások, a törvénytelenségek, melyekről Halmágyi István [1] igy ir: „Néha majd rosszal jártam búmba, hogy oly törvénytelenségeket kellett irnom“.[2]

Egyik legérzékenyebben sujtó uralkodói intézkedés volt egyházunk és eklézsiáink kegyes alapitványainak a főhatóság útján való számbavétele és 4 (négy), vagy legfeljebb 5 (öt)

[1] Halmágyi István reformatus vallásu, 1740-ben végezte a kolozsvári ref. kollegiumot, 11 éven át főkormányszéki fogalmazó, 1752-ben lemond s mint „mentor“ kiséri kulföldi akadémiára gr Teleki Pált. 1753-ban újra a főkormányszékhez jut mint titkár. 1772-ben a kir. táblához rendes biróvá nevezték ki. 1774-ben marosszéki főkirálybirósági administrator, 1775-ben rendes főkirálybiró 1781-ben kir. udvarmesteri czimet kapott. 1784-ben főispán. 1785-ben meghalt. Ez adatokból látszik jelentékeny szerepe volt, bepillanthatott az állam ügyeibe. L. bővebben az életrajzát dr. Szádeczky Lajos H I. naplói I XL. l.

[2] Halmágyi i. m. 105. l.

per 100 (száz) interesre a fundatiónalisok capitalisi a királyi aeráriumba bevonása.[1] A királynőnek 1756-ban kelt rendeletére Szentábrahámi Mihály akkori püspök a kegyes alapitványok és más vagyonról s azoknak hova forditásáról jelentését megtette. „Minden ekklézsiának — úgymond — vannak pénzen vett vagy végrendeletileg kapott alapitványai, szántóföldecskéi, miket a templomok, papi lakok és telkek fentartása végett a hallgatók és belső emberek mivelnek meg. Vannak továbbá mindeniknek a keresztséghez és úri szentvacsora kiszolgáltatásához való szent készülékei és ingóságai." Elszámlálja az iskolák és ekklézsiáknak „az idők mostoha viszonyai között többnyire elvesztett alapitványaikat". Megnevezi amaz alapitványokat is, melyeknek interesse az állami pénztárakba már bevonatott. Beszámol a dézmák és dézmanegyedekről. „Ezeket a földesurak is — panaszolja — a törvények ellenére a közelebbi években annyira letartóztatták, hogy azokból alig maradt meg valami."[2] Szentábrahámi kimutatása nagyon gyenge szinben tüntette fel az egyház vagyoni állapotát. A királyné nem volt megelégedve. 1773-ban Agh István püspöktől újból kimutatást kért. A superintendens a saját kimutatásához csatolva még a Szentábrahámi Mihályét is, ezzel a megjegyzéssel terjesztette fel: „Azóta kolozsvári ekklézsiánk alapitványai nem gyarapodtak." Megemliti azt is, hogy mind a tanárok, mind a tanuló ifjuság, a kegyes lelkek alamizsnájából éldegélnek.[3] Ez a jelentés sem volt elég. A reformatusok és ágostaiak sok alapitványt, nagy vagyont mutattak ki, miért a kormány kételkedett az unitáriusok vagyontalanságán. Ujra felszólitották a püspököt a jelentés beküldésére, mire türelemmel és kimélettel a következőket irta: „A mi alapitvány már eddig több izben bejelentetett, vegye a királyi főkormányszék és ő felsége kegyelmesen s ne hibáztasson engem, hogy nincs több. Ha azzal lehetne dicsekedni, a mi volt, akkor a mi collegiumunk és ekklézsiánk is elősorolhatnák felséges fejedelmek, nagylelkü erdélyi főurak, sőt idegen országbeli unitarius jóltevők kegyes alapitványait is, de minthogy *„de praesenti gaudet ecclesia"*, azokat, a miket már elvesztettünk, nem sorolhatván elé: meg kell maradnunk a meglevő csekély mellett. Egyébiránt, ha a kir. főkormányszék jól megfontolja a dolgot, észre fogja venni, hogy nekünk épen azért nincs, nem is lehet sok és nagy alapitványunk, mert a testvér hitfelekezeteknek van. *Parium par est ratio.*"[4] Az egyházi vagyon és *„pia fundatiók"* ügye még ezután is állandóan fenforgott. Az állampénztár az „örökösödési" és „hétéves háborukban" nagyon

[1] Halmágyi i. m. 70. l.
[2] Jakab Elek: Szentábrahámi M. püspök jelentése. Ker. Magv. XVII. 73—78. l.
[3] Jakab Elek: Agh István püspök jelentése. Ker. Magv. XVII. 78—79. l.
[4] Jakab E.: Agh I. 1774 nov. 22. kelt jelentése. Ker. Magv. XVII. 80. l.

megapadt. Az uralkodónak pénzre és katonára volt szüksége, hogy minden ellenséggel kiállja a versenyt. A pénzforrást pedig ott keresték a legszivesebben, hol maguknak és kedveltjeiknek nem ártanak. A protestánsok s ezek közül az unitáriusokkal minden kimélet nélkül bánhattak el. Ekklézsiáinkban állandóan kérdezősködtek, kutattak a pénzforrás után. „Némely helyeken egy vagy más okból az ekklézsiai fundusok periculumban vadnak, commutaltatik t. esperest atyánkfiának, hogy a tkts Secularis inspectorral egyetértve vigyázzanak, az ekklézsiai dominiumok el ne idegenedjenek" . . .[1] A főhatóság körültekintő, vigyázó volt, még arra is utasitást ad az ekklézsiáknak, hogy a „pia fundatiók"-ról kérdezősködőknek mit feleljenek: „A felséges kir. gubernium rendeletére t. püspök urunk megtette legitimo a gen. prot.-ból a resolutiót . . . Hogy ha kivántatnék épen ezt felelhessék és egyebet ne is feleljenek" . . .[2] De bármilyen óvatosan, bölcsen is vezették akkori nagyjaink az egyház vagyoni ügyeit, a sok „lidércz-nyomás" mégis meghozta eredményét: a „pia fundatiókat" csaknem mind elveszitették.

A korlátlan királyi hatalom az egyház autonom jogait sem tartotta tiszteletben. E jogát is az unitáriusoknak törvények szentesitették és védték, mégis most a teljes védtelenség állapotában van. Az egyház már a XVI. száztól kezdve az ő közönséges gyülekezetüknek tetszése és végzéséből szabadon választja püspökét.[3] A püspökválasztást megerősités végett a fejedelem elé kellett terjeszteni, de a fejedelem nem tagadhatja meg a megválasztott megerősitését.[4] Mária Therézia uralkodása alatt azonban ettől lehetett félni. Már régi vágyuk volt a kormány tagjainak, hogy az unitáriusokat püspök választási joguktól megfoszszák. 1769-ben a következő leirat érkezett a királyi főkormányszékhez: „Értesült — úgymond a királyné — hogy az Erdély nagyfejedelemségi unitariusok maguknak Superintendensüket meg szokták választatni és hivatalba is igtatják, a nélkül, hogy megerősitését kérnék vagy *megnyerték volna*: tegyen oly intézkedést, hogy azok annak részére, kit jövőben megválasztanak, mielőtt hivatalát megkezdené, a felség megerősitését kérjék és *nyerjék ki.*[5] Az egyház főgondnokai a leirat vétele után azonnal kérték Agh István, 1758-ban megválasztott püspöknek megerősitését. „Kérve a felséget — irják nagy alázattal — mint minden egyházak legfőbb és legkegyesebb pátrónusát, hogy őt (Agh Istvánt) superintendensi hivatalában, melyet ők neki átadtak, felséges tekintélyével őt megerősiteni s megerősitettnek kijelenteni méltóztassék."[6] Kérésüknek a hangja is elárulja a nagy aggodalmat, hogy vajjon megjön-e

[1] Nro. II. Prot. gen. cons. 314. l. — [2] Nro. II. Prot. gen. cons. 344. l. — [3] Mikó: Unitarius egyházjog. 47. l. — [4] Mikó: i. m. 59. l. — [5] Királyi leirat. Ker. Magv. XVII. 68. l. — [6] Ker. Magv. XVII. 69. l.

a felsőbb megerősités. El voltak készülve még a legrosszabbra is: püspöküknek hivatalától való megfosztására. De sehol semmi nyoma sincs, hogy még csak a püspökválasztás megerősitésére is történt volna valamely intézkedés. Ugy látszik, Mária T. nem mert oly nagy „injuriát“ elkövetni — bár az ő „hű katholikus tanácsadói“ nagyon akarták azt.

A jogtalanságnak annál nagyobb példáival találkozunk a tisztviselői állások betöltésénél. A XVIII. században már inkább a közhivatal, mint a katonai pálya volt az egyén érvényesülésének módja. A királynő egyházpolitikája az unitáriusokat innen is leszoritotta. Titokban küldi utasitásait a királyi kormányszékhez, hogy az unitárius „secta-beliek“ a hivatalba való jelöléseknél „harmadik ok“-ból mellőztessenek.[1] Megrendeli kormányzójának, hogy a királyi megerősités alá tartozó hivatalokra katholikusok ajánltassanak és neveztessenek ki.[2] És mikor az unitáriusok hivatalba nem jutásának okáról volt szó, indokul adták, hogy nem tudnak németül és nincsenek közöttük tehetséges emberek.[3] Hogy ez mennyire volt igaz, kitetszik csaknem minden unitárius ember életéből. Rettegi György Emlékiratában Simon János unitárius ügyvédet igy jellemzi: 1765-ben „holt meg désfalvi Simon János uram Ujfaluban 80 esztendős korában. Ez ifju korában Rákóczi Ferencz fejedelemnek gavallérja volt, hatalmas, derék, *tanult ember*, ifju korában gyönyörüséges szép iró, jó expeditor, nagy historicus, derék jurista, ritkitom, hogy az erdélyi familiáknak connexioit valaki ugy tudná, mint ő tudta szegény; nékem is igen jó uram volt, nagyon is szerettem vele együtt lenni, mivel mindenkor gyönyörüséges dolgokat lehetett hallani tőle; *kár, hogy religione unitárius volt.*“[4]

Aranyosszék 1753-ban két unitárius vallásu embert: Kövendi Gál Józsefet és Bágyoni Váró Gábort, választ képviselőjéül. A kormányszék elrendeli, hogy egyik helyébe r. kath. vallásu Szabó Sámuelt válasszák meg. A mire az aranyosszékiek elég erélyesen ezt felelik: A választási szabadság ily korlátozását türni nem fogják és ők különben is a választásnál *nem a vallásra, hanem a képességre* voltak tekintettel.[5] Nem is a német nyelv nemtudása s a tehetség hiánya, hanem a *religio* szolgált okul a hivatalokból való mellőzésre.

Felállitják a „continua táblákat.“ Az unitáriusok csak Tordán, Abrudbányán maradtak meg a magistratusokban és Aranyosszéken a nótárius. „Premálták — irja Halmágyi — őket, szegényeket imitt-amott, de az idén (1767) Torda vármegyei főispán,

[1] Jakab E. Kvár tört. III. 370. l. — [2] Jakab E. u. o. III. 371. l.
[3] Jakab E. u. o. III. 367. l. és Ferencz J. Unitár. Egyháztörténelem. 244—45. l.
[4] Rettegi Gy. Emlékiratai. Hazánk IV. k. 211. l.
[5] Br. Orbán B. Aranyosszék leirása 14. l.

gr. Kálnoki a tordai magistratusból egészen kipusztítá, midőn két senatort és nótáriust, megparancsolván, hogy helyökbe ex katholicis et reformatis másokat kandidáljanak, hivataljoktól megfosztott."[1] És ez mindenütt igy volt. 1762-ben Kolozsvár hivatali személyzetében 25 (huszonöt) r. katholikus van, a többi felekezetüek közül csak 12 (tizenkettő). Pedig a protestánsok lélekszáma sokkal nagyobb, mint a katholikusoké. Buccov erdélyi főhadvezér elnöklete alatt (1762 ben) a kir. kormányszék Kolozsvárra vonatkozólag ily határozatot hozott: „A városi tanácsnak meghagyatik, hogy mikor a senátori állomásokban vagy más hivatalokban üresedések lesznek, mindig oly tekintettel legyenek a reformált hitvallásuakra, hogy a mig a két vallás (r. kath. és ev. ref.) között a királyi rendeletek által meghatározott egyenlőség helyre áll, az üres állomásokra mások felett ev. reformált hitvallásuak következzenek.[2] Az unitáriusok jogait itt is elhallgatták. Az unitárius hivatalnokok halála után helyükbe más vallásút választottak.[3] Megpróbálták ugyan ilyenkor a „lélek halászást" is, egy-két évig betoltetlenül hagyták az állást és ha senki sem tért át érette, oda adták arra érdemetlen katholikusnak. A visszaélések ellen „eleget allegálták ők a törvényt, hivták a több religion valókat segedelmekre és jóllehet a reformátusok többire manutentiojukon dolgoztak, de semmire sem mehettenek. Durván bántak véllek, a mint panaszoltak, nemcsak őket, de még a fáveaió református jó nemeseket is csak per te s tu traktálván."[4] „A tisztségekre való kandidatiónkbeli kirekesztésünk iránt való sérelmünknek promotiója a jövő Diaetára halasztatott"[5] — irják főgondnok és világi jelesebb férfiaink. Az unitáriusok folyamodásaira rendesen csak halasztgatással, elnapolással feleltek.

A katonai pályán sem volt jobban biztositva az unitáriusok boldogulása. A mig Buccov volt a főhadvezér, az ev. ref.-k ezen a téren még boldogulhattak. Buccov hitbeli atyjafiait pártfogásában részesitette. Az unitáriusok helyzete azonban Pálffy Mózes (később a székelykereszturi iskolának felügyelő gondnoka lett) leveléből nagyon szomorunak látszik. „Mind Isten, mind ember tudja — irja apjának — hogy nem gyermeki állhatatlanság ingerelt arra, hogy a katonaságot elhagyjam, hanem jövendőbeli szerencsémnek hátra maradása, melyet okoz csak a religiom; mindsem pedig religiomat elhagyjam, inkább koldulni megyek"[6]

[1] Halmágyi i. m. 299. l. — [2] Jakab E. i. m. III. 369. l. — [3] Jakab E. i. m. III. 372. l. — [4] Halmágyi i. m. 299. l. — [5] Egyh. tört adatok. Közli: Benczédi G. Ker. Magvető. XIII. 295. l. — [6] Pálffy Mózes levele apjához 1767-ben. Ker. Mgv. XXXIII. 30 l.

Bodóczi Sándor.

Család és iskola.

(Tanári székfogl. értekezés.)

Köszönöm Istennek, hogy elhozá nekem e szent pillanatot, melyben kedves tanitványaim és a mélyen tisztelt vendégek előtt beszámolhatok azokról a szerény tapasztalatokról, melyeket alig másféléves tanári pályámon eddig szereztem és elmondhatom, hogy micsoda eszmék fognak engem ezután is vezérelni ezen a szentséges pályán, melyre Isten kedvezéséből léptem. Felcsendülnek lelkemben e magasztos pillanatban Kölcsey szavai: „Mily szép az emberi élet, midőn a mindennapiság parányi homályából kiemelkedik! Mily szép világitó csillagként tünni fel ezerek előtt és szabadon, de átmelegült lélekkel választani magának pályát és azt örökre tiszta, sohasem hidegülő szenvedelemben futni meg!" Igen. A tanárnak pályája kiemelkedik a mindennapiság homályából, ha azt lelkiismeretesen fogja fel. A tanitót Isten arra a nagy dologra hivta el, hogy mindazokat az erényeket, melyeket a bibliában irva találunk, melyeket a papok a szószékről hirdetnek és a melyek hiányát egyik ember a másikban fel szokta fedezni, önmagában egyesitse. Kell, hogy mindaz, a mit az erkölcstan, meg az evangelium jónak hirdet, a tanárban vérré váljék. Erkölcsileg tisztán kell a tanulók előtt naponként megjelennünk, mert hiszen nem erkölcsi prédicatiókkal, hanem csakis saját életünk példájával tudunk a tanulók lelkületére hatni.

Bármennyit is panaszkodunk a mai tanulók hálátlansága miatt, mégis tagadhatatlan tény, hogy a tanuló többnyire utánzandó példát lát tanárában. Ez lélektani igazság és ha ezzel szemben a tanulók hálátlanságáról panaszkodunk, sohase lehet egészen igazunk. Valamint minden ember a maga szerencséjének, úgy minden tanár a maga tekintélyének kovácsa. A gyermek kritikája e részben sokkal biztosabb és csalhatatlanabb, mint a nagy emberé; megérzi ő jól, kit hogyan kell tisztelnie... És én bevallom, hogy szivem mélyén nem a hivatalos főhatóságom kritikájától remegek, hanem minden erőmmel és tehetségemmel azon vagyok, hogy a reám bizott gyermekek szellemi és erkölcsi igényeit kielégitsem. Teljesen átérzem a modern paedagogia ama követelményét, hogy tehetségünk és szeretetünk

minden erejével *tanulmányoznunk kell a gyermekek lelkületét bent az iskolában* s a mennyire lehet, *családi körükben.* Érzem, hogy igazi nevelésről csak ott lehet szó, a hol a tanár tudatában van annak, hogy nem a tanitványok vannak ő érte, hanem megforditva. Mi tanárok, ha a multat ismerjük és a jelenkor szellemi mozgalmai iránt is állandóan érdeklődünk, talán valamennyire egyengetjük a jövőt, de magát a jövőt azok a gyenge lények képezik, a kik rászorulnak a mi erősitésünkre; azok a fejletlen jellemek, azok a zsenge észbeli tehetségek, melyeknek napról-napra való fejlődését látni és megfigyelni legszentebb kötelességünk. Igen, a gyermekek, a mi tanitványaink a jövő. És a jövő nem lehet miértünk. És a midőn mi tanárok tanitványaink hálátlansága miatt emelünk panaszt, tisztában kell lennünk első sorban azzal, vajjon nem tanitványaink-e azok, a kik minket szemrehányással illethetnek. Meg kell kérdezni előbb önmagunktól: vajjon elég tudással fegyvereztük-e fel őket, a jövő nemzedékét? Vajjon magánéletünkkel elég jó példát adtunk-e arra, hogyan él az igaz keresztény ember? Bizony-bizony a helyett, hogy a mai tanulók hálátlanságáról panaszkodunk, sokkal jobban tesszük, ha naponként megkérdezzük önmagunktól: megtettük-e kötelességünket? Rászolgáltunk e hálára csakugyan?

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy akár a szülők, akár a tanulók részéről nem találunk néha hálátlanságra. De hát: „a ki kezét az ekeszarvára teszi, az ne nézzen hátra". A ki vet, az ne akarjon aratni is. A jó paedagogus még a hálátlanságok özönére sem riad vissza munkájától, mert nem a tövises útat látja, melyen tán haladnia kell, hanem csak a czélt, melyre el van híva. Fiatal paedagogus létemre is bármennyire él szivemben a hivatásom iránti lelkesedés, a tanitással és neveléssel járó egyszerü, de kedves örömök mellett nem egyszer jutottak már ürömcseppek is osztályrészemül. És ezután is fognak jutni. De valamint eddig, úgy ezután is vigasztalóan és felemelően fognak reám hatni volt igazgató-tanárommak eme szavai: „Ezerek alakulására befolyással voltam". Ezek a büszke szavak vigasztalták őt magánéletének rettentő csapásai között, e szavak át- meg átérzése adott neki erőt ahhoz, hogy nyolcz nagykoru gyermekét eltemetve — mégis lelkesült szivvel közeledjék ama szentséges czél felé, melyet még mint ifju tanár önmagának kitűzött. „Fejlődő gyermekek alakulására befolyással lenni!" Ezek a szavak bátoritanak engem akkor, mikor megjelenek gymnasiumunk első osztálya előtt, melynek vezetésével az E. K. T. megbizni kegyeskedett.

A mikor végigtekintek a hatvanhét vidámarczu gyermeken, úgy érzem, mintha egy köztársaságban lennék, melynek én vagyok az elnöke. Természetes, a köztársaság lakóinak minden erényét és bűnét csirájában tapasztalhatom az én kis polgá-

raimban. Az egyik szorgalmasabb, a másik lustább; az egyik jószivű, a másik nyugtalanul fészkelődik helyén, ha barátainak sikerét látja. Az egyik közönyös az iránt, mint folynak az állam ügyei, a másik biráló szemmel nézi nemcsak barátait, de magát az — elnököt is. Tanárságom kezdete óta, a mennyire erőm engedte, figyelemmel kisértem azt a, mondhatnók belső életet, mely az iskola falain belül a tanulóság lelkében végbemegy. Látom, hogyan üti fel fejét közöttük *a hatalomvágy*. a családokban való katonai nevelés eredményeképpen. Nagyon természetes, hogy az a fiu, a ki otthon tulságos engedelmességre kényszerittetik, az iskolában ha csak testi ereje engedi, mindenkin szeretne uralkodni. A mely gyermek odahaza nem él úgynevezett vasszigor alatt, az iskolában sokkal jobban összefér társaival, mint a kiknek tulhajtott buzgóság folytán, minden lépését árgus szemek őrzik.

Láttam és látom, hogyan üti fel fejét kis polgáraimban a *haszonlesés* szelleme. Ezt is a családból hozzák az iskolába. Még szeptemberben meglátogattam egy kis tanitványomat, a kiről észrevettem, hogy nem igen lelkesedik a latinért. Az édes anyja, elég tapintatlanul, kis fia előtt kérdezte meg tőlem: „Ugyan tanár ur, minek tanulják azt a . . . latint, hisz semmi hasznát se veszi a gyermek“ . . . Nem az bántott e támadásban, hogy a klassicizmuson ütöttek egyet. A klassicizmust nincs miért félteni. Nem hideg márványszobor az, mit a nyers erőnek csákányütései le tudnának dönteni. A klassicizmusban oly erő van, mely nem hagyja magát megsemmisiteni. A meddig az emberek a politika és a történet iránt tudományosan érdeklődni fognak, addig mindig kell latint tanulni. És valameddig az emberekben meg lesz az ösztön arra, hogy igazi költészetben és művészetben gyönyörködjenek, addig mindig vissza-vissza fognak térni a görög irodalomhoz és művészethez, mint a jónak és szépnek emez örök forrásaihoz . . . Ismétlem: annak a fiáért aggódó anyának a kijelentésében nem az fájt, hogy a klassicizmust bántja, hanem az, hogy fia szivébe a rút utilitarizmust becsepegteti.

Legüdvösebb az én kis polgáraim életében *a társas ösztön* jelentkezése. Igaz, hogy egymástól sok rosszat is eltanulnak, de erre az élet a nélkül is ad alkalmat. Ámde a társas érintkezés oly erkölcsi szabályokra vezeti a gyermeket, melyeket a tanár szóval hiába próbálna nekik megmagyarázni. A latinon meg magyaron kivül az *őszinteségre* is próbálom oktatni kis barátaimat. Minden óra elején jelentkezniök kell azoknak, a kik feladataikat nem készitették el. Az én dorgáló szavam aligha annyit használna nekik, mint az a lenézés és gúnyos meg sajnálkozó mosoly, melylyel a kis állam összessége végig tekint a lusta honpolgárokon. Vagy ha egyet-egyet megdicsérek, aligha annyira ragyogna a szeme az örömtől, ha csak szembe dicsér-

ném meg, mint igy, hogy több mint hatvan barátja előtt van része a jól végzett munka édes diadalában.

De valahogy nem kell azt hinni, hogy a mi köztársaságunk egén mindig komor felhők uralkodnak. No, bevallom, hogy néha ilyenek is mutatkoznak a láthatáron és az intő szózat meg atyai szigor, mint üdvös eszközök mellett olykor-olykor valami más, valami biztos eszközhöz is kell nyúlni, de ezek a főbenjáró esetek aránylag ritkák. A néha jelentkező ború helyett annál több humor és derü kacagtat meg bennünket. Ártatlan gyermekajkakról annyi mély igazság hangzik el sokszor, hogy nem lenne hálátlan dolog összeirni azokat. A mult esztendőben történt, hogy egyik tanitványom, 11—12 éves, nagy buzgalommal magyarázta a másiknak a hátán, hogy milyen a magyar becsület. Fülön fogtam a buzgólkodót és tréfásan azt mondtam neki: „Sándor fiam, halaszd későbbre az itéletedet!" Erre ő egész komolyan azt válaszolta: „De tanár ur, később már nem leszek ilyen mérges."

Ime ilyen élet folyik az iskola falain belül. Igazi kis társadalom él itt. Benne él a lelkekben a haszonlesés vagy az öntudatlan lelkesedés, az engedelmeskedés, vagy a hatalomvágy, a hazugságra vagy az igazságra való törekvés, a dicsőség-vágy vagy a rideg közöny, a solidaritas vagy az árulkodásra való hajlam.

De bármily nagy mértékben látjuk is kifejlődve a rossz tulajdonságokat, mégis a legmelyebb hittel állithatom, hogy a legtöbb gyermek alapjában véve jó. És ha rossznak mutatkozik s annak is marad meg, annak okát a családban kereshetjük; a családban, mely a legtöbb esetben anyagi érdeken épül fel és az utilitarizmus szelleme vonul át egész életén.

Nem mondom, hogy a gyermek rosszat tanul a családban. De, fájdalom, a legtöbb esetben nem tanul semmi jót. Nem mondom, hogy a szülők rosszra tanitják gyermekeiket, de a legtöbb esetben nem törődnek velük.

Fáj a szivem, a mikor főterünkön és utczáinkon czél nélkül csatangoló diákokat látok. Nem őket rovom meg érte, mert tehetnek-e ők arról, hogy nem tudták velük az otthoni életet megkedveltetni. Nincs az otthonban semmi melegség. Pedig az egész nevelésnek az a titka, hogy a gyermekben valami eszmény iránti lelkesedést keltsünk fel, mely őket az otthonhoz kösse. Foglalkoztatni kell őt állandóan, mert az unalom üreslelküvé, közönyössé, rosszá teszi őt.

Én még nem őszultem meg annyira, hogy régi jó időkről beszéljek, de mégis nagy kegyelettel és lelki örömmel emlékezem gyermekkoromra, a mikor még nagyobb számmal akadtak olyan anyák, a kiket az utczán nem igen lehetett látni, a kikről a fáma nem beszélt se jót, se rosszat, a kinek lelki egyensúlyát nem zavarta meg a szereplési viszketeg, a kik odahaza ültek a

hosszú nyári napokon meg hosszú téli estéken és a kötés mellett — melybe sok édes bús könnyet belesirtak — elmesélték kis gyermekeiknek családjok történetét. A gyermekkori benyomások kitörölhetetlenek és az az ártatlan gyermek egész önkéntelenül alkot magának egy ideált és azt mondja: „Én is olyan leszek“.

Azt követelik, hogy a tanár ne csak tanitson, hanem neveljen is. Jogos is e követelés. De legyen szabad e helyen hangoztatnunk: — Neveljenek az anyák is.

A tanár naponként csak egy-két óráig láthatja a diákot, családi körében legjobb esetben is néhányszor keresheti fel egész évben. Tehát a tanár megfigyelései legjobb esetben is elégtelenek. Figyeljék meg az anyák is gyermekeiket jó és rossz oldalukról és ha egy-egy kérdés előtt tájékozatlanul állnak meg, forduljanak bizalommal a tanárhoz.

Különös, hogy mig a szülők minden módot felhasználnak arra, hogy gyermeküknek vagyont gyüjtve, jövőjét biztositsák, arra nem gondolnak, hogy olyan erkölcsöt biztositsanak gyermekök számára, hogy az örökölt vagy szerzett vagyont okosan és becsületesen tudják felhasználni.

Azokat a hibákat, melyek e tekintetben nevelésünkben vannak, nem azok fogják megszüntetni, a kik talán iróasztaluk mellett, gomolygó pipafüstben, tetszetős nevelési elméleteket irnak, hanem az Istennek legszentebb teremtményei, az anyák vannak hivatva e bajokat orvosolni.

Mindig érezték, hogy a nevelés mily nagy befolyással van az emberek alakulására és mindig érezték, hogy a legszentebb nevelő, mintegy Istennek segitő társa az anya.

Kleobis és Biton, ezek a pogány görög emberek maguk állnak a szekér elé, hogy beteg anyjukat elvigyék Athenae templomába. Coriolanus átpártolván az ellenséghez, hazája, Róma ellen megy — de anyja kérésére kihull kezéből a hazája ellen felemelt fegyver.

Egy állandó forrása van minden nemes tettnek: az édes anya buzditó szava. Csak egy dolog van, a mi egy-egy ember szivében kipótolhatlan ürességet hagy és ez: „nem ismerni édes anyánkat“.

Minél kisebb egy nemzet, annál nagyobb szüksége van arra, hogy fiait minél jobbakká nevelje. Nálunk a nevelés a nemzet életkérdése. De kétségbeesésre nincs nagy ok. Ha tán szomorú kivételek akadtak is, a magyar nemzet asszonyai mindig tudtak példát adni arra, hogy kell fiaik szivébe az igaz hazaszeretetet és a szivbeli vallásosságot vésni.

Fogjanak tehát kezet az anyák az iskolákkal, foglalkozzanak gyermekeikkel s ne csak ösztönszerüleg, de okosan szeressék őket!

Kemény Gábor.

Egyháztörténelmi adatok.

CLXVIII.

Püspöki vizsgálat Abrudbányán 1648 julius 27-én.[1]

Daniel Beke Sepsiszentgyörgy Superintendens Ecclesiarum Unum Solum Verum Deum Patrem et filium eius unigenitum Jesum Christum per Spiritum Sanctum in Trannia profitentium et caeteri Fratres in visitatione Ecclesiae Abrugbanien. presentes videlicet Johannes Rákosi Minister Ecclesiae Kovendien. Basilius Szentgyörgyi Várfalvien. Samuel Montanus Bagyanien. Georgius Papolci Toroczkó-Szentgyorgyien. Nicolaus Desfalvi Toroczkain. Georgius Harasztosi Csegeien. Ecclesiar. — Jesu X-ti Crufixi in sede Arannyos Ministri damus pro memoria Universis quibus expedit quod in anno 1648 die 27. Mensis July cum juxta exmissionem Illustrissimi ac celsissimi Dni. Dni. Principis Regni Tranniae Dni. Dni. clementissimi occupati essemus in visitatione Ecclesiae Abrugbanien. iuxta usum et antiquam consuetudinem Ecclesiar. nostrar. comparuerunt coram nobis nomine et in persona totius communitatis Abrugbanien. Generosi Nobiles, Prudentes ac Circumspecti inhabitatores oppidi Abrugbania, in persona quidem Nobilium Generosi Dni, Ladislaus More, Petrus Szörös, Sigismundus Fodor, Laurentius Kovácsi Literati, Stephanus Orban, Franciscus Válaszuti, Georgius Turi, Stephanus Kádas, in persona vero civium Oppidi, Martinus Colosi Judex cum Senatoribus eiusdem Oppidi Johanne et Petro Paczko, Paulo Márczi et Stephano Szabó, Francisco Szentmártoni, Johanne Farkas, Johanne Giroti, Abrahamo Kovács et Francisco Janki et posteaquam diligens examen instituissemus de bonis antiquitus ad Ecclesiam pertinentibus et etiam de reditibus Ministrorum, de omnibus alys quae a maioribus eorum viris piis et Relligionis amantibus ordinata fuerunt, et certo Comperissimus quaedam ex illis alienata fuisse a legitimo suo usu. Igitur cum ex officio nostro iuxta continentiam literarum praeceptionalium Illustrissi ac celsissimi Dni. Dni. nri — Principis in

[1] E tört. adatot néhai Benczédi Gergely barátunk életében adta át folyóiratunknak közlésre.

pristinum usum revocare conaremur, tunc praedicti incolae et inhabitatores, Oppidi Abrugbania natura prius inter se deliberatione habita spontanea voluntate et unanimi consensu talem de proventu Ecclesiae ad solvendum stipendium Ministror. et aedificationum templi pertinent. perpetuo valitura fecerunt compositionem:

Az miképpen az Abrugbaniai Korcsomáknak jövedelme ab antiquo ez Ecclesiaban lévő Istenfélő Emberektől, boldog emlékezetű férfiaktól az Ecclesia számára ordinaltatot volt, azt az elmult Esztendőben az Város bizonyos nagy szükségében ketelenittetet volt bizonyos Summa Arannyon nemü nemü Személlyekk Zálogban vetni; hatvan nehezek Tizenkét gradusu Arannyon; Mely ennek az Ecclesianak igen nagy fogyatkozására volt. Az okáért az Ur Isten eo Szent Felsége Sz. Lelkének általa felinditván nemü nemü jó akaróinknak és Atyánkfiainak szüvöket szabad is akarattyok szerént az magok tulajdonjokból az Ecclesiának emolumentumára az 60 nehezek aranyot letevén, az Ecclesiának proventusára az Zálogban vetet Korcsmának jövedelmét kiválták, le tévén mingyárost az Summa Aranyat: Szörös Péter Uram ada 40 nehezék, tizenhét gradusu annyi érő pénzt; Marci Pál ada Tizet és Boronnyai János Pap uramik Tizet. Melyet azok az kiknél Zálogban volt mü előttünk leválának és kezekből az korcsomának iovedelmét kibocsátván. Ecclesia számára hagyák a modo in posterum successivis temporibus, hogy mindenkoron az Ecclesia számára birják és mü is az mü tisztünk szerént s az eo Naga méltóságos poroncsolattya szerént azon pristinus ususra visszafoglalok. Látván pedig mind az fellyül megirt Nemesi és Városi Rendet, mely Istenesen cselekednének ebben az dologban, mind Szörös Péter Uram, mind pediglen Marczi Pál Uram és Boronnyai János Pap Uramék. Az okáért és kegyelmek is egyenlő egy akaratból szabad jó akarattyok szerént ezt az korcsomának iovedelmét az Abrugbanai igaz recepta Unitaria Religion levő Ecclesiáknak és abban levő Predikatoroknak s mestereknek fizetésére és Templomának épitésére ujjolagh ordinálák, adák, dedicálák, illyen megmaradandó bizonyos conditiok és modok alatt.

1. Hogy soha senki se városi, se nemesi rend, sem közönségesen, sem privatim ezt az korcsomáról való jövedelmét semmi nemü szin és pretexus alat, lelkének veszedelme alat el ne abalienalhassa; hanem successivis semper temporibus az Predikator s mester fizetésére, ez Templom épittésére és az Unitaria Ecclesiának szükségére convertáltassék.

2. Hogy pediglen io gondviselés alatt, minden tékozlás nélkült, io modgyával az Ecclesia számára administraltassék, egyenlő egy akaratból végeztük, hogy ennek utánna mindenkor esztendőnként emberséges becsületes, tisztességbeli, hitelre méltó férfiak Egyházfiainak válasszassanak, kiknek edgyike az Neme-

sek közül, az másika az Városi rend közül legyen, az kik erős esküvéssel kötelezzék magokat az Unitaria Ecclesiához való hűségre és ezek diligenter az koresomáról való proventust kezekben exigálják és ha magoktól elégségesek nem lehetnének, felvételére tartozzék az Városi Biró elegendő brachiumot az Aedilisek mellé adni és ha kik az koresomárosok közül különben megh nem akarnak adni, akár Nemes, akár Városi rend légyen, ebből senki magát ki ne vonhassa, hanem személyválogatás nélkül minden Záloglással is az proventust meghvehessék. Az koresomának pedigh proventussa ez: Minden öregh hordó borokból három-három forint, Hatvan vedrestől két forint, fél bortól másfél forint, egy ló tereh berbineze bortól den. —25, az Aedilisek pediglen igen szorgalmatos gondviseléssel mind az introitusról, mind az exitusról per omnes circumstantias registrumot irjanak és minden esztendőben is számot adgyanak mind az nemességnek, mind az városi rendnek eleinek és eo kegyelmek is magok közül válasszanak oly io lelküismeretű számvevőket, kik minden kár és fogyatkozás nélkül esztendőnként vehessenek is számot az Aedilisektől.

3. Ezt pediglen hozzá tévén, hogy ha mikoron Istennek áldásából az jövedelem annira mehet az Aedilisek kezében, hogy abbeli esztendőben való Praedikator s mester fizetésétől és templom épitésétől valami summa hátra maradna, azt tarcsák az Aedilisek az jovendő Ecclesia szükségére, mivel nem minden esztendőben egyaránt szolgáltatja Isten az áldást, hogy ha eo szt. Felsége ollyan ostorát bocsátaná az országra, kit eo szt. Felsége szt. nevéért téritsen el rollunk, hogy boroknak szüksége miat koresomállás nem lehetne, akkoron azt az hátramaradt pénzt, az mig benne tart, kolesék az Ecclesia szükségére, ha pedig elfogyna, in tali casu eo kegyelmek tartozzanak egymást meg rom és az Predikatornak, mesternek fizetéseket kiszolgáltatni.

4. Mivel pedig ebben az Ecclesiában ennek utánna oly hű igaz lelki tanitóknak kell lenni, az ki külső dologban magát nem elegyitheti, sem bánya mivelésben, sem egyéb külső kereskedésben nem foglalhattja, hogy azzal testi táplálására való szükséget kereshetne; hanem minden nap eo neki tanolásban, tanitásban, imádságban, könyörgésben és egyébb Ecclesiai dolgokban kell foglalatosnak lenni, hogy azért mind magát, mind házanépét illendőképpen eltarthassa, az koresoma jövedelméből esztendőnként hetven-hetven forintja az melyet az Praedikatornak . . . . . . tartoznak az Aedilisek is gondviselés alatt beszolgáltatni, minden három hónapra huzzon eöt-eöt forintot. Az mesternek az régi szokás szerint ezen koresomáról harminczeöt forint jovedelmet . . . . . . az Aedilisek tartozzanak megadni.

5. Azok pedig, az kik koresomára bort hoznak, minek

előtte kikezdenék az korcsomát, tartozzanak az Aediliseknek megjelenteni, hogy jobb gondviseléssel tisztekre vigyázhassanak, ha mely korcsomárosok pedig azt nem cselekednék, az Aedilisek minden személyválogatás nélkül akár nemes, akár Városi rend legyen, egy-egy forintig megbüntethessék.

6. Az Aedilisek pediglen az jövedelmet kezekbe vévén, ha valamiképpen olyanok találkoznának, kitől Isten az Ecclesiát oltalmazza, az kik sem hütököt, sem tisztességeket szemek elött nem viselvén, ezt az jövedelmet vagy magok számokra elköltenék, vagy egyébb idegen ususra fordittanák, mely miat io számot az számvevők elött nem adhatnának, hanem adossá maradnának, az olyanokon az számvevők igazat vehessenek, az adosságot exequalhassák, ha iovok, bonumok annyira nem volna, hogy adosságot fel nem érnék, magok személyekhez is akár nemes, akár városi rend legyen, hozzányulhassanak, mind addig Captivitásban tarthassák, mig az adosságot megadná.

7. Holott pediglen kiváltképpen Szörös Péter uram ez fellyül meg nevezett summát az Unitaria Ecclesiának emolumentumára szabad io akarattyából ajándékon adta, méltó és illendő, hogy az meddegh Isten eo kegyelmet ez világban élteti, az Predikator és mester fogadásban is eo kegyelmek mind nemes s városi rend eo kegyelmével egyező értelemben legyenek, egyenlő értelemből esztendőnként fogadgyanak az igaz recepta Unitaria Religion levő oly Praedikatort s Mestert, az kik mind szükséges tanitásokkal, mind dicséretes jó példaadásokkal az üdvösséges tudományra és józan Istenes életre tanithassák az halgatokat. Az mely Praedikatorok s Mesterek pediglen illyenek nem volnának, eo kegyelmek Szörös Péter Uram ellen meg ne fogadhassanak. Ámen.

(Eredetije az unitárius vallásközönség levéltárában az abrudbányai ekklésia levelei közt.)

CLXIX.

Agh István,[1] Agh Klára, Agh Ilona és Agh Judith között esett osztálylevélnek mássa.

Mü Agh István junior sepsiszéki Szentkirályi nobilis és Csiki István Miklósvárszéki N.-Ajtai P. N. Árkosi unitarius prédikátor Agh Klára férje és Szotyori Nagy Lázár Agh Ilona férje és Agh Judith virgo in capillis mind négyen ezek u. m.:

[1] Agh István unitár. püspök (1758—86) családjának tagjai és ezeknek vagyoni állapota s a rokonság egy része látható ez osztálylevélből.

Agh István, Agh Klára, Agh Ilona, Agh Judith néhai sepsiszéki Szentkirályi üdosb Agh Mihály urunnak nobilisnek, néhai Bikkfalvi Szabó Judith asszonytól való édes gyermekei, néhai édes atyánk és anyánk holtok után csak magunk egymás közt nem adhibeálván osztoztató birákot atyafiságosan megegyezvén édes atyánk és anyánkról reánk maradott mind a faluban benn Sepsiszékben Szentkirályban és annak három határiban s szénafű helyeiben s erdejében s mind Sepsiszékben Bikkfalván néhai édes anyánkról Szabó Judith asszonyról maradt benn a faluban levő joszágocskát és a mi még ehhez találtatott a bikfalvi széna rétben elosztottuk az alább megirt rend és mód szerént, melyet is irtunk meg és vittünk végben atyafiságos osztozás által in anno 1738 die 28. julii, mely egymás között való alkalmunknak és osztozódásunknak rendi ekképpen ment végben.

Az benn való örökség, mely van Szentkirályban Szoross-utczában in vicinitate fellyel ikts. nemzetes Kilyeni Székely Elek uram jószága, alol Sükosd István uram, juta Agh István, Agh Ilona és Judith asszonyeknak hoc modo. Az hazhely a fiué, mellette a küssebb leányé Jutkaé, a szélye Agh Ilona asszonyé. Az rajta levő épületek felől igy alkuvanak: A ház marad Agh István urannak, a csür Agh Jutka asszonynak, az istálló Agh Ilona asszonynak. A kapu előtt való joszagocska rajta lévő házacskával együtt hagyatik Agh Jutka asszonynak eo modo, hogy azért az Agh Istvan uram része az kapu felől bővítessék.

Agh Klára asszonynak jószágbéli része juta Bikfalván az anyai jószág vicinussa. Szabo Mihaly uram, melynek pótlására adtanak ugyan a Bikfalvi réten Bazstelkin egy darab szénafüvet és a Szentkirályi Olt felé való hatarban az alsó malomnál egy darab száütó földet capit metrum 5 . ot Vicinus alól Agh Tamás posteritas.

A szántóföldekkel megosztozodván, Agh István urannak a Szentkirályi három határokban jutának ezek: Az Olt felé való határban Site háton Cub. 1., a felső vicinus Sükösd János posteritasi.

Hosszak lábján Cub. 1., a felső vicinus alól Kádár Ferencz uramé. Pataktőn metr. 3. Vicinus felyel Agh Tamás posteritassi.

A felső malom hely előtt metrum 2. Vicinus felyel Nemes Ferencz uram. Kert megett vagy templom felé forduló határban: Az első lábban az alsó és fejér kőnél való Cub 1. Vicinus felyel Imre István. Pal paiakban az öt vékásnak fele. Vicinus Szemerja felől Sukosd Istvaané. Benedek mezején a hat vékásnak fele metrum 3. Vicinus a fogott felől Sükösd Mihály. Volgy fenekén Cub. 1. Vicinus Agh Tamás posteritási. A felső határban kozep lábban metrum 6. Vicinus Szemerja felől Imre István. Hegyfarkon Cub. 1. Vicinus Agh Tamás posteritásié.

NB. A zállogosokból Site háton Cub. 2.

Agh Klára asszonynak ugyan azon három határokban ős földek így jutának:

Olt felé való határban, Site háton Cub. 1. Vicinus felyel Agh István uram.

Hosszak lábján Cub 1. A középső felyel vicinus Kádár Ferencz uramé.

Küs hosszuban metrum 3. Vicinus felyel Agh Mihály posteritassi.

A felső malom hely előtt a felső metrum 2. Vicinus Szotyor felől Agh Mihály posteritássi.

Kert megett, vagy templom felé forduló határban.

Völgyelve cub. 1. Vic. felyel Agh Mihály posteritássi.

Az első lábban a két vékás a pusztánál. Vic. az erdő felöl Sükösd Mihály.

NB. Ezt más határból kellett potolni, azért ehhez jutott Rakottya szélyén metrum 4. Vic. az Olt felöl Sükösd Mihály.

A felső határban:

Kurta völgy alatt metrum 5 -:- öt. Latban cub. 1, az közepső. Vic. Agh István uram. NB. Pálpatakában öt véka féreje zállagos.

Agh Ilona asszonynak ugyanazon három határokban ős földek így jutának:

Olt felé való határban:

Siteháton Cub. 1. Vic. alol Geréb János uram.

Ut által kelöben Cub. 1, a patak felöl való vic. Szemerja felöl Agh Mihály posteritássi.

Hosszak lábján az alsónak fele, metrum 3. Vic. Agh Judith asszony.

Kert megett vagy templom felé forduló határban.

Völgyelve cub. 1. Vic. alol a Geréb János uramé.

Pálpatakban az öt vékásnak fele. NB. Ezt más határból kellett potolni, azért ehhez jutott a Ló kertnél metrum 2. Vic. az Olt felöl Küsgyörgy Imre.

A felső határban.

Csunyás gödőrnél metrum 5. Vic. Agh Tamás árvái felyel.

Latban Cub. 1, az also fele. Vic. Geréb János uram alol. Lat tetején metrum 5, az Olt felöl valo határbelit potlották vélle.

NB. Zállagos jutott Ilyefalvi hegy megett Cub. 1.

Agh Judith asszonynak ugyan azon három határokban ős földek így jutának:

Olt felé való határban: Hosszuban cub. 1. Vic. felyel Agh György uram.

Ut által kelőben cub. 1, a felső. Vic. alol Agh Tamás posteritássi. Hosszak lábján az alsonak fele, metrum 3. Vic. Agh Ilona leány.

A felső malom hely előtt metrum 2. Vic. Agh István uram.

Kert megett vagy templom felé forduló határban. Az első lábban metrum 5. Vic. felyel Agh Mihály posteritassi.

Völgyelve az also metrum 2. Vic. felyel Imre István.

Benedek mezején az hat vékásnak fele, metrum 3. Vic. a fogott felöl Sükösd Mihály.

A felső határban:

Csere szélyén metrum 5 . ' öt. Vic. Sz.-Király felöl Agh Mihály posteritássi.

Latban cub. 1, a felső fele. Vic. Küs Miklós felyel.

NB. Zállagos juta Site háton cub. 1.

Az alsó malomnál cub. 1.

A széna fűvek és erdőbeli részek maradának osztatlan addig, mig végire mennek, hol, micsod helyen s ki vicinumában légyenek.

Mely e szerént végbe ment divisiot mü subscribáltuk és futuro pro bono omnium ratificaltuk, szokott pecsétünkkel anno et die supra notatis fide nostra mediante in possessione avitica supra specificatae.[1]

Agh István	*Csiki István*	*Nagy Lázár*
(L. S.)	*(L. S.)*	*(L. S)*

Pro virgine *Agh Judit*[2]

(L. S.)

[1] A másolat végén a következő hitelesitési záradék áll: „Hogy ezen levél mássa az eredeti levélből minden változtatás, belőle való elvétel és hozzá tétel nélkül iratott légyen le, és mű általunk összeolvastatván hasonlónak lenni tanáltatott légyen, arról a mű igaz hütünk szerént bizonyitunk neveink aláirásaikkal és szokott pecsétünkkel megerősitvén die 16 ápril 1817. Laborfalván.

Nemes Udvarhelyszéki Dersi de mostan nemes Sepsi székben Laborfalvan residealo *Ballók Ferencz.*

és Barátosi, de most S.-Szentiványban resideało *Balogh Zsigmond.*

Mindketten nemes emberek, nemes Sepsi széknek hütös assesorai.

(Az 1817-ben kelt hiteles másolat Sárdi Lőrincz pénztári ellenőr birtokában van Kolozsvárt.)

[2] Feleségül vette: Bencze Pál unitar. pap.

Közli: Bodóczi Sándor.

Unitárius itélet a várnai csatáról.

Kozma Mihály unitárius pap 1768-ban Nyárád-Szent-Lászlón irt vallástörténetében így emlékezik meg a várnai véres csatavesztésről:

„A constantziai gyülésben (hol Husst és prágai Jeromost megégették) született 1414-ben ama keresztónhez illetlen fajzat: *Az eretneknek adott hitet, fogadást nem kell megtartani*".

„Ennek keserű ízét kóstolta László király,[1] mert a magyarok frigyet kötnek a törökökkel, ezek az Alkoránra, amazok az Evangeliumra tétetett ujjakkal. De Julianus cardinal, ki a felől levelet vett a pápától, ösztönözvén László királyt a frigynek megszegésére, úgy mint a mely őtet nem kötelezné, a törökök ellen mégyen 1444. esztendőben, de szerencsétlenül. Mert Amurates szultán a mint hadát hullani látta, kiveszi a frigylevelet s az égre tekintvén ezt mondja:

„Krisztus Jézus! ez a frigy, melyet velem kötöttek, a kik a te neveddel dicsekednek és a melyet a te nevedben erős hittel és esküvel megerősitettek? Ha Isten vagy, mint a keresztények mondják, állj bosszút az ő hitszegésökért!"

„Ezután megfutamnak a magyarok. Királyuk lováról leesvén, feje vétetik s egy kopjára szurják fel. Julian cardinal is oda vész s ilyen emlékverset költöttek a gyászeset emlékezetére:

László király epitaphiuma.

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi.
Discite mortales non temerare fidem.
Me nisi Pontifices jussissent rumpere (frangere) faedus,
Non ferret Schythicum Pannonis ora jugum.

Azaz:

Régen rómaiak festék vérrel Cannát.
Jaj én is megtöltém véres testtel Várnát.
Ember tanulj tőllem, vegyed e tudományt;
Soha hitet ne szegj; mert vészed jutalmát.

[1] A lengyel Ulászló magyarosabb neve.

Ha papok engemet a frigy felbontásra
Nem hajtanak vala, soha ily romlásra
Magyar nem jut vala, — én is ily halálra,
Sem szép Pannonia török igájára!

Többet mond ennél e rövidebb párvers szintén XVIII. századi fordításban:

Róma Cannát, vérrel én Várnát festettem.
Papok jovallásán a frigyet megszegtem.
Éltem, népem, földem egyszersmind vesztettem.
Hitlenség örökös példájává lettem.

E józan itéletű, tiszta lelkű és látású felfogás a kötött hit becsületes megtartásáról annál figyelemre méltóbb, mennél többet vaszarkodnak a hamislelkű történetfaragók a gonosz pápás esküszegés kegyes voltának kimutogatásával.

Nemcsak a véres Várnát, magát a vérözönt elnyelő Mohácsot is a kath. klerus vakságból támadt vakmerőségének köszönhetjük. Várdai Pálnak, a későbbi jámbor érseknek, ki kezét csókolta később Szulejmannak a megalázott Esztergom alatt, gonosz tanácsára ölték meg a török szultán Lajos királyunknál tisztelgő követét s holttestét a tatai tóba vetették.

Szulejman Dávid király példájara, ki követjeinek megszégyenitéseért ezrével írtatta ki az ammonitákat s leölette gonosz királyukat, maga is boszúló hadjáratot inditott a papától vezetett Lajos király ellen. S a pápás papok hitegetésében bizakodó magyar nemességet a hét vaskalapos főpappal együtt vágták le a mohácsi vérmezőn. A vak barát hasztalan vitte elől a Crucipilét Melius gonosz gúnyja szerint. Az elámitott nemesség is böjtölve, éhesen várta a forró síkon a magaslatról lerohanó törökséget s mit sem tudtak vak vezetőik a hátukba került Bali bég hóhér seregéről sem.

A szultán e hadjárattal csak megboszúlta százezer magyar életének feláldozásával, gyalázattal kivégzett követét; de hamar kinyilt azután sasszeme a papás hatalom gyávaságának láttán. Meggyőződhetett, hogy e jámbor, romlott Róma-tisztelő nép csak az imában s nem az inában bizakodik: az égi gondviselésben s a lejáró szentekben tartja minden reménységét. Tanítani kezdte hát őket a biztosabb kétszerkettőre s megkezdte tőlük a Duna-Tisza közének elhódítását.

(Rórencz.)

Pálfi Dénes.

(1835–1907.)

Erőteljes alak, törzsfőnöki typus. A nemzetségek fejei festhettek úgy régen, mint e keleties szinezésü, szabályos alkatú hatalmas termet: Pálfi Dénes.

Az őstermészethez mindig is közel maradt. Földet mivel, gazdálkodik és az örökölt nemesi vagyon keze alatt szépen gyarapszik. Otthon gyönyörű ménest nevel s szelid állatokat, s ragadozókat irt biztos fegyvere fent a félelmes havason.

A földet megtartani, a vagyont gyarapitni, ebben a község népének példát adni: ösztöne és öntudatos politikája, melyet kitartással követ.

És a mi életéhez még oly szorosan fűződik, a felvilágosult vallás. A tarcsafalvi Pálfiak kezdettől az unitarius reformatio hivei, tántorithatlanul. S a melynek megteremtésére elődei oly sokat tettek, a székelykereszturi középiskolát felügyelő gondnokságával emeli. Mint ifjak tisztelettel néztünk alakjára s az azutáni ismeretség csak növelte e tiszteletet, hogy most kegyelettel emlékezünk róla, a nemzetségfőről, régi magyar vonások és tulajdonságok megtestesitőjéről, kinek lelkében vallásunk lángja égett.

Fi-örököst nem hagy maga után. Vele a tarcsafalvi Pálfiaknak egyik ága megszakad.

A közös törzsnek más hajtásaiban fognak tovább élni a nemzetségnek erényei.

Péterfi Dénes.

M. Farkas Sándor.

(1836—1907.)

Ministeri számtanácsos volt s üres idejében a múzsákkal társalgott.

Aranyosrákosi Székely Sándor hősköltemény hangzott bölcsője felett s Kriza népdalait éneklik ifjuságában. Az unitarius tanulóknak nemes nagyvágya lett a költészet s közülök egy pár figyelemreméltó tehetség válik ki.

Murányi Farkas Sándor egyike volt azoknak.

Verselt szerelemről, hazáról; de a mikkel leginkább kitünt s a mik számára babért szereztek, vallásos tárgyú alkalmi költeményei, a hitszabadság apostolainak szentelt lendületesen irt ódái.

Hittel teljes szív volt, a mit nemcsak költeményei tükröznek, hanem anyagi adakozással is kifejezett.

Áldozott lelke ihletével s a mennyiben tehette, aranyával is. Hű fia volt egyházának.

PÉTERFI D.

Gyöngymondatok.

(Ujkori iróktól.)

Katonaság.

Az embernek vérengző, vadász ösztönei vannak, melyeket a béke elfojt, de ki nem irt. Legyen háboru s lesznek hősök; adja Isten, hogy a nép csak valódi érdemök szerint becsülje őket, s ne áldozza fel nekiek szabadságát! *Labouleye Eduárd.*

Katonának sirni emberek előtt nem szabad. *Jókai.*

A földész ifju nagy italadagot kiván; de ha katonává kell lennie, szűkebb adagra kiván szoritkozni. *Saphir.*

Ki a katonáknál isteni félelmet és szemérmességet keres, nem sokat talál, ha száz gyertyát gyujt is. *Schiller.*

Átkozott a katona sorsa! a hová megyen, futnak előle, — a honnan elment, átkozzák. *Schiller.*

Kedély.

Egy szenvedély is az emberi szivnek oly könnyen nem ád alkalmat a rossz kedélyre, mint a hiuság és kevélység. *Pockels.*

Az idő és urak kedélyére senki se ránczolja szemöldökét; a szép nők szeszélyére mindig elégülten kell tekinteni. *Göthe.*

Saját örömeinek és bánatainak mindenki a legjobb birája; semmi leirás vagy rokonszenv azok valóságával egyenértékű nem lehet. *Bentham.*

Vedd úgy a világot, a mint van; ez a módja a nyugalmas és kevésbé bolond életnek. *Id. Dumas S.*

A jó kedély legszebb virága a komor életnek. *Kisfaludi S.*

Kedvesség.

Áldottak, kik életökben nem vétettek senkinek, kik holtuk után is felvíditják azon nehányokat, kik őket egykor ismerték. És a történet hallgat az ilyenekről, kik másokat megnevettettek; felirja pedig azok neveit, kik másokat ezerenként, milliónként sirva fakasz-

tottak. Az illatot hozó szellő nyom nélkűl enyészik el; a romboló fergetegnek hosszantartó nyomai maradnak. *Petőfi.*

A ki a természetet, a virágokat és a gyermekeket nem szereti, az oly ember valóságos bűnös. *Saphir.*

A mások előtt kedves tulajdonok maguk mellett szólanak s nagyon szerencsétlennek kell lenni annak, kit a vidorság, nyájasság, kedves szerénység s előzékenység soha sem érdekelt. *Hume.*

Kegy. Kegyelet.

A kegy templomában minden nagy, csak az ajtója oly törpe, hogy oda csak hason csúszva juthatni be. *Saphir.*

Ha kegyelve vagy, minden lépésed jó, nem botlasz, minden ösvény czélra vezet: másképp minden dolgod hiba, semmi sem hasznos, — nincs oly pálya, melybe bele ne tévedj. *La Bruyère.*

A kegy az embert a hasonlók fölé emeli — bukása pedig azokon álul ejti. *La Bruyère.*

Kegyelem. Kegyelmesség.

A sürű kegyelem nem kegyelem, és a bocsánat csak új bajt terem. *Shakespere.*

Bárminő dísz, mely a nagyok sajátja: korona, kard, hadvezéri bot, birói öltöny — félannyira sem ékiti őket, mint a kegyelem. *Shakespere.*

A kegyelmesség királyi erény, — és Isten kegyelmes lesz ott fenn ahoz, a ki itt alant kegyelmes volt. *Hugo Victor.*

Minden halandónak szüksége van a kegyelemre. Ha Isten csak az ártatlanságnak nyujtaná karjait, ki áldozna a templomokban? *Voltaire.*

Kegyetlenség.

Félelem és erőtlenség, a kegyetlenség forrásai. *Rousseau.*

A világ egy vadállatokkal tele erdő. *Id. Dumas S.*

Gyakorta a mely kegyetlenséget a kéz nem hajtott volna végre, a nyelv tulhajtólag szerepli. *Petrárka.*

Kényelem.

Minden ember erős hajlammal születik az uralkodásra, gazdagságra, gyönyörökre, — s nagy izléssel a henyeségre — lehetőleg semmit sem téve s mindent élvezve. *Voltaire.*

Több kényelmesen nevelt gyermek hal el, mint másféle. *Rousseau.*

A kényelem édes, de eredményei kegyetlenek. *Voltaire.*

A heves kéjvadászat az embert ezer eshetőségnek teszi ki. A tulzás kifáraszt és a gyönyör elizetlenűl. *Montesquieu.*

A kényelemben nevekedetteknek mindenképp nehéz; volna tán nemes gondolkodásuk, de hiányzik kitartási erélyük a nélkülözésnél; a harcztéren is érvénytelenek. *Marmontel.*

Legtöbben életük kezdő felét arra szentelik, hogy annak utolsó felét elnyomoritsák. *Lambert őrgrófné.*

Képmutatás.

A képmutató gyakran azon ponton áll, hogy gondolatait kiokádja; rettenetes dolog e mérgezett nyálat elnyelni. *Hugo Victor.*

Ájtatos arczczal, kegyes gyakorlattal beczukrozzuk magát az ördögöt. *Shakespere.*

A bűnök a felett vetélkedtek: hogy lehessen a világon a gonoszságot legbuzgóbban szolgálni? és győzött a képmutatás. *Gleim.*

Minden más bűn ki van téve a birálatnak szabadon és fennen; de a képmutatás oly kiváltságolt bűn, mely kezével dugja be mindenki száját és a bűntelenség fölségi nyugalmát élvezi. *Molière.*

Képviselet.

Jól megnézd, nemzet, kinek bocsátod kezére saját idved legszentebb érdekeit! *Rousseau.*

Az uralkodó mindenkori képviselője a népnek, a képviselők pedig annak ideiglenes képviselői. *Voltaire.*

Képzelet. Képzelgés.

Az a szerencsétlen, a ki magát jelesnek hiszi, vigasztalva van. *Voltaire.*

A képzelgés száguld, az itélet rendesen lépik. *Voltaire.*

Tavaszt télben kell rajzolnom, szép tájékot kőfalak között maradva leirnom s a szabadság rajzát fogságban elkészitenem. *Rousseau.*

Gyüjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A magyar reformatio. Egyháztörténelmi olvasmányok. A középiskolák VIII. oszt. számára összeállitotta *Tankó* Béla ref. főgymn. vallástanár. 151 l. Debreczen, Hegedüs és Sándor czég kiadása. Ára 2 korona 40 fillér. Mióta a különböző egyházak szervezni kezdték a vallástanári állásokat, a vallástanitás kérdése lépésről-lépésre halad előre s a tankönyvek és a gyüjteményes olvasmányok száma is folyton gyarapodik. „A magyar reformatio“ is egyike ezeknek. A ref. konvent vallástanitásra vonatkozó tervének megfelelőleg készült. Előnyére válik, hogy bevette a protestáns egyházakra vonatkozó törvényeket, „csász. kir.“ rendeleteket stb. Gazdag gyüjtemény áll előttünk s látszik, hogy az egyháztörténelem anyagának a hazai részében járatos. A reformatio elterjedését Erdély szempontjából nézi s a magyarországi fejleményeket másodrendüeknek tartja. A gyüjtemény értékét növelte volna egy kis mutatvány Werbőczy tripártitumából, hiszen ez a magyar nép pentateuchja. Közelebb jőve, a bibliaforditásokkal nem törődik. Elmaradhatatlan az 1557-iki tordai országgyűlés is, hol a lelkiismereti szabadságot mondották ki, hiszen a legelső egész Európában. Ekkor János Zsigmondról is esett volna szó, mit bizonyára megérdemel úgy, mint a hogy derék utódainak egyike-másika. Az erdőszentgyörgyi (1618) és a deési egyezkedés (1638) végzéseiről sines emlités téve. De hová tette Dévai Biró Mátyást, ki az elsők között kellene legyen? S hihetetlennek látszik, pedig való, hogy Meliusz Péterre ráboritotta a feledékenység fátyolát. Vagy nem talált terjedelmes munkáiból egyetlenegyet sem, mely a pedagógiai szempontok figyelembe tartásával közölhető lett volna? Ez a föltevés aligha helyes, hiszen akkor Gelei Katona István „Titkok titkának“ előbeszédét is kihagyta volna „a kegyes olvasóhoz“ való kimélettel. Azt hiszi, hogy azokon a goromba szavakon és furfangos észjáráson nem fog megbotránkozni az a felekezeti torzsalkodást még nem ismerő ifju? Az sincsen kizárva, hogy azért hallgatta agyon Méliuszt, hogy Dávid Ferenczről keveset beszélhessen föltünés nélkül. Bár tett volna igy s hozakodott volna elő kevéssel, de jóval. Nos itt rátérhetünk e könyvnek igazi értékelésére. Felekezeti érdeket szolgál félreismerhetlenül, a mikor az se baj, ha a tényeket megmásitják. Már a magyarországi evangelikusokkal mostohán bánik, az erdélyi lutheránusokat pedig figyelemre se méltatja. A Titkok titkából való idézet pedig egymagában igazolja, hogy miként szeretne az unitáriusokkal elbánni egy modern református vallástanár. A legpápistább szellemben irt irodalomtörténetben találunk annyi eredetit és elismerőt Dávid F. reformátiójáról, mint e gyüjte-

ményben. Nem tartotta Erdélynek azt a kimagasló alakját arra érdemesnek, hogy zengzetes magyar nyelvéből és eszméiből bár tiz sort bemutasson. Pázmány Péternek jut bőven, de hát ő nem volt a kálvinisták első püspöke. Fölveszi a vitairodalmat s kihagyja a tisztességes fegyverrel egyedül küzdő vitatkozót és az ő Nagyváradi disputátióját. Ismerteti az énekirodalmat s Heltai G.-nak egy énekét adja, mely árván képviseli a XVI-ik száz összes unitárius irodalmát. De hogy az unitáriusoknak mégse legyen panaszuk, megemlékezik azért külön is. Pokoly Józsefet idézi három lapon át, hogy jellemezze az unitárizmust és Dávid Ferenczet. Pokoly pedig a mi jót ad egyik kezével, a másikkal vissza veszi, miközben minden gonoszságot rákiált. Ennek a szerencsétlen felekezetieskedésnek tankönyvekben nincs helye. És ha egymásról az érdek miatt nem akarunk megemlékezni a tisztesség hangján, akkor ne emlékezzünk meg egyáltalán. Igy sokkal illőbb eljárásunk.

Tankó olvasmány-gyüjteménye úttörő, a miért elismeréssel tartozunk, de a kimutatott fogyatkozások miatt kellőleg nem méltányolhatjuk.

(R. K.)

Perczelné Kozma Flórától „Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsészet terén“ czimen egy kötet jelenik meg, melyre a „Patria“ irod. vállalat és nyomdai részvénytársaság könyvkiadóhivatala előfizetésre felhivást bocsátott ki. Az olvasóink előtt is nehány tartalmas értekezéséről jól ismert irónő könyvét ajánljuk figyelembe. Ára a kötetnek 4 korona, mi a „Patria“ könyvkiadóhivatalhoz küldendő (Budapest, Üllői-út 25. szám).

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. Bartók György, az erdélyi ref. egyh. kerület püspöke a mult év végén rövid szenvedés után elhunyt. Az enyedi párt juttatta a Szász Domokos örökébe. Dr. Kovács Ödön már nincs az élők sorában. De ott hű fegyvertársa, Dr. Bartók. A theologia elhelyezése feletti harcz Kolozsvár és Enyed közt már eldőlve. Dr. Bartókot hivják el a munka folytatására. Nyolcz évi püspöksége alatt nagy munkásságot fejt ki. Biztositja a Szász Domokos-alapította intézmények fentartását és egyházának közigazgatását javítja. Határozott elveket követő egyéniség. Szóval és tollal egyik harczosa annak, hogy a kolozsvári tudományegyetem theol. facultással egészíttessék ki. Több jeles müvet írt. Főbb müvei: „Az erkölcsi élet legfőbb kérdései, tekintettel az újkori philosophiára és a szabadelvű protestans felfogásra“. (Tájékozás az újabb theol. körében ez. kötetben); „A ref. egyházak presbyteriális szervezete;“ „Theologiai

tudomány és lelkipásztori képzés". Halálát a magyar protestantismus méltán gyászolja.

Magyarországon az elmult év vallásügyi tekintetben nem sok örvendetest mutat. A protestans egyházak segélyezése az 1848 : XX. t.-cz. alapján keveset haladt elóre. Bizonyos összeg részükre az állami költségvetésbe felvétetett, melyet a kormány véglegesnek látszik tekinteni, mi azonban a protestansokat ki nem elégítheti. Az unitárius egyház szamára kilátásba helyezett dotatiók pedig a mostani költségvetésbe még fel se vétettek. Az állami statistikai hivatal kimutatása szerint is legmagyarabb egyház csak utólagosan jön tekintetbe, holott a nemzeti kormánynak programmján a magyar elem erősítése az első feladatok között áll. Egyik tünete a lefolyt évnek az országos ref. lelkészegyesület, mely az egyháztól függetlenűl alakult meg, mit a ref. egyházi hatóságok maguk nem helyeselhetnek ; de a mely mozgalmat úgy latszik, éppen a prot. egyházaknak nem megfelelő kielégítése hivta elő, mert az orsz. ref. lelkészegyesület kivánalmai közt ott van a kath. egyházi vagyon saecularisatiója is, mit a hivatalos hatóságok nem akarnak az ügybe bévonni. A mult évbe nyulik vissza a jelen év elején nyilvánosan megindított mozgalom, a katholikus népszövetség, mi a klerikalis politikai néppárttól eredt s mit a róm. kath. püspökök támogatnak. A protestansoknak, mint protestansoknak és hazafiaknak nagy józanságra és ellenálló erőre van a jelenben szükségük.

Németországban Bonn városában „német egyesület" alakult, melynek czélja: „a politikai és gazdasági kérdésekre egy nézetet valló német katholikusokat egyesitem a hasonló nézeten levő más vallásu polgártársakkal, a haza érdekeinek elébbvitelére". A mit az egyesület szem előtt tart : Németország nagyhatalmi állásának biztositása, a keresztény német népjellem ápolása, politikai, gazdasági és társadaim teren a felekezeti ellentéteknek háttérbe szoritása. Igy Németországon . . .

Strauss Dávid Frigyes születésenek százeves fordulója volt jan. 27-ike. E napon született Ludvigsburgban, a würtenburgi királyságban Jezus életének hires irója. Az evangeliumokra alkalmazott mythos-elmélet új korszakot nyitott a theologia történelmében. Strauss érdeme, hogy kimutatta a supranaturalismus és a túlhajtott rationalismus képtelenségeit. Strauss a romboló kritikánál maradt, de nyomaban új fejlodés keletkezik. A rationalismus átalakul és ez Jézus életéről új műveket hoz létre. Strauss maga is harmincz év mulva megpróbálja a Jézus életét megalkotni, a „német nép„ szá-

mára dolgozott Jézus életében, hogy első művének hiányát megszüntesse. Strauss később, mikor egy új vallás alapjairól ir, a szabadelvű protestansokat is mint „fél-keresztényeket" félretolja, de azért a szabadelvű protestansok nem szünnek meg azért a hatásért, melyet a theologiára gyakorolt, hálás emlékezetben tartani az ő nevét.

Tanárbeiktatási ünnepély Tordán. Lélekemelő ünnepély folyt le Tordán, 1907. december 19.-én, az unitarius templomban. A tordai unitarius gymnasium négy fiatal tanárának beiktatási ünnepélyét tartották meg valláskülönbség nélkül egybegyült előkelő közönség jelenlétében. A kolozsvári unitarius collegium és az egyházi főhatóság képviseletében Végh Mihály püspöki titkár jelent meg. Lőrinczy Dénes unitarius lelkész fennszárnyaló imában kérte Isten áldását az új tanárokra. Székely Miklós gondnok megnyitó beszéde után a beiktatandó tanárok, kineveztetésük sorrendjében felolvasták értekezéseiket. Pap Domokos Kozma Mihálynak, egy 126 évvel ezelőtt élt tordai rectornak reguláit ismertette és azokat a mai pedagógiai elvekkel összehasonlitotta; Major Sándor a mai számtantanitás eredménytelenségének okairól és a mathematikatanitás reformjáról értekezett; Kemény Gábor az osztályban tett lélektani megfigyelésekről számolt be s a család és iskola összhangjának szükségét hangoztatta; Demeter Dezső Lenaunak, ennek a magyar földön született német nevű, de magyar szivű nagy német költőnek érdemeit méltatta. A nagy figyelemmel meghallgatott értekezések elhangzása után Végh Mihály szivreható meleg szavakban tolmácsolta egyházi főhatóságának és a kolozsvári unitarius collegiumnak jókivánatait. Majd Varga Dénes üdvözölte az új tanárokat és lelkükre kötötte, hogy magánéletükkel igyekezzenek jó példát nyujtani a tanulóságnak, hogy holtig tanuljanak, mint a jó papok, hogy vegyenek részt a társadalom szellemi mozgalmaiban, de munkaerejük javát mégis az iskolára forditsák. Beszéde után felolvasta a kolozsvári és székelykeresztúri unitarius collegiumok üdvözlő leveleit. Üdvözlő táviratok küldettek: Ferencz József unitarius püspök úrnak, Apponyi Albert gróf, ministernek és Kuncz Elek tankerületi főigazgatónak. *(K—ny.)*

Unitarius bejegyzés kálvinista bibliába. Aranyosrákosi Csipkés Albert rég elhalt tordai polgár ezt irta be a családi öreg bibliába, mely 1765-ben Ultrajectumban jelent meg 15-ik kiadásként:

„Az én örökké egygyetlen egy Istent hitt Házamból az egygyetlen egy Isten tisztelete és imádása soha örökké ki ne szakad-

gyon! Istenem! kérlek és esedezem tenéked érette: tartsd meg gyermekeimet abban és Házamban maradékról maradékra! Ámen.“

A ház az ó-tordai piaczon van. Még deák koromban jegyeztem le szentkönyvéből e hitbuzgó nyilatkozatot. *(K—ó.)*

A korondi templom elvétele 1719-ben. Az erdélyi káptalan levéltárának Gyulafehérvárt maradt oklevelei közt öt a következő eseményről ad számot Beke Antal kijegyzése szerint.

I. Centuria EE. nro 12. Négy pecséttel. Daniel Péter, Tholdalagi János, Szeredai Péter és Eczeh János a korondi unitariusok templomát a számosabb katholikus hiveknek átadják s az ingatlan külső birtokok és parochialis földek sorsát, míg e dolog a hatóság előtt eldől, függőben hagyják. Kelt Korond, márc. 25. 1719.

II. Cent. EE. nro 13. Tholdalagi János és Heczeldorfer János bizonyitják, hogy a korondi torony tulajdonjogának megvizsgalása, mi az unitarius és kath. hivek közt vitás, a köv. diaetára (országgyülésre) van elhalasztva. Kelt Korond, 1720. ápr. 9.

III. Cent. EE. nro 16. Egy pecséttel. Kari Miklós korondi kath. plebános tiltakozik az ellen, hogy a korondi unitariusok a korondi templom és parochia javait egész terjedelmükben vissza nem adták a kath. hivőknek. Kelt Korond, 1720 ápr. 9.

IV. Cent. EE. nro 14. Nyolc pecséttel. Mártonfi György erdélyi kath. püspök és mások előtt a korondi kath. és unitarius polgárok a templom és parochia jogait és javait illetőleg megegyeznek. Kelt Kolozsvárt, 1720. máj. 9.

V. Centuria EE. nro 15. A korondi parochia és templom javai a kath. és unitar. lakosok közt az egyezmény értelmében szétválasztatnak Orbán Elek és Pálfi Mihály előtt. Kelt Korondon, 1720. Máj 27-én.

Mindezt a „Történelmi Tár“ 1893. évfolyamának közlése szerint adtuk. (470. l.) Korondot már egy évszázaddal azelőtt több izben akarták a Dávid Ferencz korában elhagyott katholikus vallásra visszatériteni. Már 1625 előtt is kevéssel „inquirált a hit dolgából Fábián Tamás és társát kereste“, mint ezt Szikei Ferencz korondi pápás nemes ember a második vallatáskor beismerte.

Az újabb vallatást a korondi prédikátor, Killyéni Márton hivatta egybe, úgy látszik, a maga védelmére. Bögözi Farkas Ferencz alkirálybiró adott reá felhatalmazást. Három nemes székely atyafi ellenőrzése mellett történt 1625. jul 24.-én a kihallgatás, Korondon, a Ravasz György uram házánál.

A ház gazdája és házi népe elkerülték a hit bevallását; egy másik Ravasz unitarius, egy 3-dik az ős pápás hiten állott. Korond lakóinak is nagy többsége az unitarius hitet pártolta. Egyházuk

filiájának, Pálfalvának lakossága ugyanekkor részben háromságosnak mondta magát, de ezek közül is több kimondotta, hogy szivesen adták meg ők is a papbért a korondi prédikátornak.

A másik szintén igy kivallatott községnek, Atyhának, megjelent székelyei vezetőjüknek, a legöregebb sóvágónak példáját követték s Fodor Gergely sóvágó kivételével, ki Dávid Ferencz vallásán volt, a többi mind az első tanúnak pápás hitét pártolta.

Mind igaz lélekben járó s igen fontos vallomások voltak ezek. Ilyés Bálint pálfalvi nemes ezt vallotta: „Én a Dávid Ferencz vallásán vagyok s abban is leszek, mig élek.“ Bartalyus János nemes ember szintén: „azon nyugott meg az én lelkem is“. Pálfalvi István nemes ember egy lelkes ovatióval bizonyitotta be az ő „igaz vallásban“ való erős hitét.

Killyéni Márton tehát áskálódói ellen is megmaradt korondi prédikátornak.[1]

Kanyaró F.

X. Pius Syllabusa a németországi katholikusoknál kedvezőtlen fogadtatásban részesült. A kath. sajtó általán feltünő tartózkodást tanusit. Egy kiváló német katholikus egyházi férfiu a Syllabust visszaesésnek nyilvánitja; e Syllabus, mondja, nemcsak a IX. Pius Syllabusára tér vissza, hanem egyenesen a középkorba. Az az emberi szellemnek minden előhaladását az ördög munkájának bélyegezi. Az hadüzenet az emberi ész ellen s a kath. papokat és tanárokat a legkinosabb helyzetbe hozza. A németországi egyetemek kath. theologiai facultásai elvesztették minden értéküket, minden tekintélyüket. A kath. egyetemi tanárokat alsóbbaknak fogják a fensőbb oktatás más tanárainál tekinteni s a régi előitéletet, hogy a katholikusok nem alkalmasok a vallást illető tudományos vizsgálódásokra, a pápai okmány megerősiti.

Az olasz katholikus modernista folyóiratot, „Il Rinnovamento“-t, a pápa excommunicalta. Gróf Scotti Gallarati Tamás meg is vált a folyóirat vezetésétől, „mert vallásos érzelme az egyházi köteléket nem szenvedheti“, de ezután is küzdeni fog a „katholicismus megújitásáért a szánalmas értelmi helyzet ellen, melyben az egyháznak legjobb erői el vannak nyomva s mely a katholikus vallást a modern társadalomban ellenszenvessé teszi.“ A Rinnovamento mindemellett nem szünik meg. Az egyházi hatóságokra vonatkozható kritikától tartózkodni fog, de a katholikus reformért harczol.

[1] Lásd az egész vallatást Vass Miklós közlésében: Ker. Magv. XL. évf. 1905. 211—16. lapján.

Loyson Hyacinthe a kath. reform ügyében „La Semaine religieuse" laphoz 1907 nov. 4.-éről Genfből levelet intézett, melyben ezeket irja: . . . „Minél többet gondolkoztam a dologról, annál inkább meggyőződtem, hogy Rómának mostani magatartásával szemben, a katholikusoknak, kik egy nagy és mélyreható reformot komolyan akarnak, őszintéknek és erélyeseknek kell lenni jogaik visszakivánásában. Én a modern katholikusoknak nem minden eszméjét fogadom el s nem főleg azt a nagyon is viszonylagos jelleget, melyet közűlök legtöbben az igazságnak adnak. Más dolog a formula és más az igazság és ezeket összetéveszteni nem szabad. És mégis az emberi gondolat állásában, a meddig a jelen élet tart, az igazság nem érhető el csak formulák alatt; melyeknek következőleg részük van a szent jellegben és egyszóval magának az igazságnak absolutságában. Mikor XIII. Leó pápa azt a lépést tette, hogy nagyon liberalis magatartással közeledjék felém, hogy engem a római egyházzal kibékitsen, közöltem egy barátommal, hogy az én lelkiismeretemmel nem késlekedhetem, hogy a béketeltételeket vissza ne utasitsam. Barátom, a ki nagyon katholikus és egyszersmind nagyon modernista volt, másképp gondolkozott: „Ird alá — mondotta — az egészet a nélkül, hogy el is olvasnád: ezek az egyház formulái, de a formulák soha se egyebek, csak formulák." Az ily katholicizmus nem egyéb, csak a külső engedelmességben való skepticismus. Az ily katholicizmus nem az enyém és sohase is volt az . .". Én feltudom sok modernista katholikusnak a kétértelműséget. Ők katholikusok, hogy ha e szót emelkedett értelemben jól magyarázzák; de nem katholikusok, ha azt „római katholikus" értelemben értelmezik.

Az ó-katholicismus, mely Europában szünetelni látszik, Amerikában terjed főleg lengyel eredetű katholikusok között. A mult évben avattatott fel Utrechtben az a püspök, ki az amerikai ó-katholikusokat kormányozza. Gyülekezeteik száma jelenleg huszonháromra megy és a lélekszám mintegy negyvenezeret tesz ki.

Chrysosthomos halálának az 1500-ik évfordulója volt az 1907-ik esztendőben. A kit Konstantinápoly keresztényei a Sophia templomban oly szivesen hallgattak, ellenségei és kétes jóakarói befolyására, Arkadios császár száműzi a fővárosból a Fekete-tenger mellé egy kis helységbe. Odavaló útjában halt meg 407 september 14.-én, a pontusi királyság egy mezővárosában, Comaneban. A görög egyház nov. 13.-án ünnepelte a kiváló keresztény egyházi

atya és szónok emlékét. A római egyház is ünnepli Chrysosthomost és ez évben jan. 27.-én nagyobb ünnepélyességgel tartottak az ő emlékére ünnepet s febr. 12.-én egy másikat. Legméltóbban ünnepelhették emlékét az ó-katholikusok, kiknek hitnézetei a legközelebb állanak a Chrysosthomoséihoz.

Jézus vallásos hite: „Isten Jézusra nézve szellemi valóság. Isten lélek és őt lélekben kell imádni. Jézus sohase tulajdonit nagy fontosságot a külső formáknak; vallását nem köti a jeruzsálemi templomhoz . . . Ő a vallásos érzelmet felszabaditja a törvényszerüség és casuistika lánczaiból, ő a vallást a lelkiismeret mértékére állitja. És hogyha a régi gyakorlatokat, mint a szertartásos imák és hivatalos alamizsnák, eleinte nem bántja, ez csak látszólagos . . . Mihelyt a külső formák a benső életet elnyomással fenyegetik, nem késlekedik, hogy azokat széttörje. Tanitványait mindig magasbra emeli; azoknak lelkét nem a szokás, a törvény szövege, hanem az élő Isten jelenlétébe állitja . . . A mennyei Atya eszméje, annak könyörületes szeretete, ki az embert azért teremtette, hogy örökkévaló kincseknek jusson birtokába és hogy azokat neki visszaadja, hogyha elvesztette, — az evangeliumban jut teljes napfényre. S hogyha az azelőtt is hirdettetett, akár Izraelben, akár a hellenismus különböző képviselői által, de sehol sem oly tisztán, mint Jézus predicatiójában, hol az úri imában el nem muló symbolumát találta meg. A százévek semmit sem vettek el ama képek, hasonlatok frissességéből és igazságából, melyek amaz eszmét érthetővé teszik a kicsinyeknek és alázatosoknak. És Jézusnak az élő Istenben való hite nem felületes optimismus volt. Nincs az ő életében egy pillanat is, melyben késlekedett volna, hogy a végéremehetetlen Istent atyának nevezze. Így ő áthidalta, mi a megfejthetetlen örrökkévaló Istent a véges embertől elválasztja. Ezt a hitet oltotta ő tanitványai lelkébe; kik között a legnagyobb, Pál apostol feltünik az ő hasonlithatatlan áthatottságával, midőn a Mester szellemével bételve, a Rómabeliekhez irt levélben diadalmasan ünnepli a hivők istenfiuságát.“ (Bousset.)

A kijelentésről Tagore Nath S. a Brahmo Somaj, indiai theista egyháznak ez évi elnöke (Tagore Nath Devendra, a Brahmosomaj egyik alapitójának fia) e nyilatkozatot tette: „A szent könyvek, az ihlett iratok mind ugyanazon egy forrásból származnak. A szent könyveknek mind Isten a forrásuk. Isten, ki beszél mindazoknak a lelkén át, kik megnyilnak, hogy beszélhessen. Lehet,

hogy némely lelkek inkább vannak ihletve, mint mások. Az teljesen attól függ, hogy miképpen tudja magát ez vagy ama lélek az isteni hangnak megnyitni. Ne legyünk annyira kicsinyesek, korlátoltak, elfogultak, hogy azt gondoljuk, hogy a végtelen Isten csak egy maréknyi gyermekének jelentette ki magát a föld egy kicsiny szögletén, az időnek csak egy korszakában. Isten nem tesz különbséget, hanem minden népnél kijelenti magat azoknak, a kik őt félik és az igazat cselekszik".

A középiskolai oktatásról Gazin, franczia oktatási főfelügyelő ezeket irja: „Aki igazán tájékozott akar lenni a szakmájában, annak nem szabad megelégednie azzal, hogy elolvassa az iskolai könyveket, a kézi könyveket és figyelemmel kiséri a pedagógiai folyóiratokat. El kell olvasnia lassan, megfontoltan, az egyéniségének megfelelőt egész felfogásába és szokásaiba befogadóan, egyik évben például (jó, hogy most már kezdenek terjedni nálunk is a jó magyar és a jó magyarra forditott pedagógiai munkak): Montaignenak a pedanticismusról vagy a gyermeküigyről szóló munkáját, másik évben Spencer: Értelmi, erkölcsi és testi nevelését vagy Rousseau Emilejét, vagy valami modernebb hasonló alkotást. Csupán a pedagógiai olvasottság azonban még nagyon hiányos tanitói müveltség! Ezt egy-egy nagyobb, alaposabb, mélyrehatóbb irodalmi, történeti és müvészeti munkának is ki kell egészitenie, olyan munkáknak, melyek legtöbbje legtöbbször akkor a legértékesebb, ha nem foglalkozik túlságos részletesen speciális kerdésekkel, hanem alapos, de mégis összefoglaló áttekintéssel járul hozzá ahhoz, hogy a tanitói világfelfogás magasztos legyen. Nagy emberek munkai korszakos eseményekről, kiváló egyéniségekről, világszépitő müveltségi vivmányokról, ilyen és ehhez hasonló munkák azok, melyek még szorosabb pedagógiai kapcsolat nélkül is képesebbé teszik a tanitót tanitási anyagának megválasztására és közlésére.

Eközben pedig épen nem kevésbbé fontos az sem, hogy ujra meg ujra elővegye a tanito a nemzeti klasszikusokat is, kik a közönséges prozai életből egy ünnepibb világba emelik fel, kik ápolják benne az élet szeretetének a melegét. Mindig jobban rávezetik ezek arra, hogy magában is, másokban is a gondolatoknak, érzelmeknek, eszméknek egész mélységes nagy világat fedezze fel, hogy meglássa az emberi cselekvések egész szines változatosságát és hogy ebben a szellemi életben, ebben a lelki mozgalmasságban megtalálja azokat a jelenségeket, melyek gyerekeknek valók, melyek meg tudják bennük teremteni az erkölcsi és szocialis érzéket olyan tanitói munkával, mely a robotszerü mesterségen nagyon felülemelkedik a müvészi felé. Az ilyen olvasmányoknak a tanitó lelkében erős erkölcsi meggyőződést kell keletkeztetnie, benne nemes lelkesedést kell ébresztenie s igy felszabaditja a tanitó egész lelki világát mindentől, ami erőit elnyomja, mert fokozza, felfrissiti egész munkakedvét." (Nemzeti Nőnevelés.)

Magyarnyelvünk felszabadulása. 1836-ban megjelentek Pozsonyban az 1832/6-ik országgyülésen alkotott „Törvényczikkelyek“. E nevezetes mű megjelenését Homoródszentmártoni Gedő József ily megjegyzéssel tette el könyvtárába:

„Legemlékezetesb ebben, miszerént Magyaroszágnak diaetalis articulussai magyar nyelven, mely a nemzetnek országos és törvényes nyelve, a III. Törvényczikkely I. §-sa szerént most először vadnak kiadva, még pedig úgy, hogy eredeti textusnak a magyarázatokban nem a deák, mint eddig, hanem a magyar kiadás tartassék!“

„Minő felséges és a nemzet fenmaradására, virágzására és felemelkedésére nézve gazdag következésű diadalma ez a nemzet igaz és felvilágosodott tagjainak, az azt annyira nyilván és alattomosan ellenzett s a nagyra született nemzetet annyi századok lefolyta alatt ön zsarnoki érdekiért örökös polyában bitanglani akaró kül- és belföldi egyesületek ellen! Éljen a derék nádor, éljenek a Szécsényi István pártolói! vagy a magyar nemzet hiv és józan fiai!“

„1836-ban 8-ber 6-kán.“

Ferencz császár, ez elvakult kényúr, hirtelen halálának és utóda, Ferdinánd alkotmányosabb érzületének köszönhettük e korszakalkotó vívmányt. A III-dik törvényczikk nem csak a törvényekbe, hanem a törvénykezésbe, a perfolytatásba, hiteles iratok kiállitásába és még az anyakönyvekbe is bevitte a magyar nyelvet. Szóval a hivatalos latin nyelvnek napja hazánkban örökre leáldozott. A középkor sűrű sötétsége kezdett magyar hajnallá földerűlni.

E fontos intézkedést követte Erdélyben is a hivatalos magyarnyelv behozatala. A tanitás nyelvéül is a magyart hozták be. Nálunk Brassai volt a példaadó ebben 1842-ben. De a hivatalos téren a latint 1849-ben az obskurus német váltotta fel s csak 1867-ben szabadult fel nemzeti nyelvünk a középkor vasigája alól és legnagyobb ellenségeinek mindent elnyomó lelketlen zsarnokságából.

Kanyaró F.

A kolozsvári unitarius collegium könyvtárának érdekes könyveiből: *Bethlen Olivérnek,* a 9-ik honvéd zászlóalj hires őrnagyának van egy tankönyve a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában. Hübner „Centum Quatuor Historiae Sacrae“ cz. müve ez, melyet latinul, Krigel után, Szilágyi Ferencz ref. professor adott ki Kolozsvárt 1825-ben. A tábla belső felén keresztalakok s egy templom elmosódott rajza látszik vörös krétával. Felette ugyanazon kéztől s később tintával átirva: *Bethlen Olivieré.* A könyv jegye: H. V. 13. (Régi könyvtár.)

Lendvai Márton hires szinmüvészünk már 1845-ben levétette magát Bánk bán kosztümjében. Ugyanakkor feleségét is lerajzolta Barabás, e jeles székely müvész, mint Juliát. Mindkét kép megvan a könyvtár tulajdonában: utóbbi az ifjusági könyvtárban is megvan, mint a müvésznő sajátkezű ajándéka. Lendvai a fiával együtt is levétette magát 1852-ben, mint a főiskolai könyvtárban szintén látható. E fiut a negyvenes években a katholikusoknál járathatta iskolába, mialatt ő a kolozsvári szinjátszó társaság tagja volt. Egyik tankönyve fennmaradt a kis Lendvainak. Szoltsányi Ferencz „Számvetés tudománya" (Kolozsvárt, 1839) táblaján maig olvasható: „*Lendvai Márton harmadik klassisbéli Normálistáé 1841*". (Könyvtári jegy: a. III.—65. Vegyes könyvtár.) A könyv utolsó levelén a kis Marczi betűgyakorlatai s a táblán rajzainak zsengéi diszlenek. Egy hosszú nyelvű, szarvas emberalak, fölébe irva: *a Dördög*. Egy kisebb, kutyafülű emberke, alatta: *majom*. Egy pille repülőfélben; a két hosszu lába alatt: *badoj*. S végül egy paragrafusszerü valami alant agárfejben végződve, Lendvai Marczi szerint: *a tigyo*.

Kanyaró F.

A brit bibliák terjedése. A brit vallásosság egyik legbámulatosabb alkotása a British and Foreign Bible Society: az angol bibliatársaság, a melynek az új testamentom terjesztése a hivatása. A társaság tevékenységeről érdekes kimutatást közöl most a Times. Megtudjuk ebből, hogy a társaság immar négyszáz nyelvre leforditotta a bibliát s a szent könyvből évente hatmillió példányt hoz forgalomba. A társaság minden vagyoni erejét arra forditja, hogy minél olcsóbban adja a szentirást. Az angol köznép számára egy pennys (hat filléres) kiadást nyomatott, a melyen eddig harminczmillió koronát veszitett. Franczia-, Olasz- és Németországban az egy shillinges biblia a legolcsóbb, a melyen még mindig sokat veszit a társaság. Olaszországban az új szövetség ára négy penny. Az evangeliumot külön kis füzetekben két német fillérért árusitják. Évente a társaság kerek harminczmillió koronát ad ki bibliaterjesztési czélokra. Nemrégiben tartotta százharminczadik évi közgyülését s az itt felolvasott kimutatás szerint például Chinában a három utolsó esztendőben több mint egymillió bibliát adtak el, Indiában egy esztendő alatt hétszázezret. Japánban egyre emelkedik s az utóbbi esztendőben megkétszereződött a forgalom. A társaságnak kilenczszáz vándor bibliaárusa mozog világszerte; bevétele 1906. évben 234.725 font (5,868.125 korona), a kiadás (vagyis a veszteség) 222.085 font (5,552.025 korona) volt. A mult évben a társaság több mint négyszázezer bibliát ingyen osztott ki.

Kálnoki Bedő Dénes †. Régi unitárius családból származott. Már mint gyermeknek a szülői házban Nagy-Ajtán jó nevelésben volt része. Az állami tanitóintézeteket épp akkor állitják, mikor ő felsőbb iskolát végzett. S külföldi tanulás után a székelykeresztúri tanitóképzőben nyer tanári állást. Élete javarészét itt tölti hiv mun-

kásságban, nemesítő befolyással a jövendő tanitókra; szabadidejét a családi birtokon Marostordamegyében gazdálkodásra használva fel. Ide is vonul vissza nyugalomba gyermekei neveléseért. Az államnál szolgált, de lelkében mindig benső közösségben maradt egyházával, s annak czéljaira mindenkor készséggel áldozott. Vallásosságra, egyháziasságra előljár. Mint családatya, mint az ifjúság nevelője, mint egyháztag, mint barát és patriota drága emléket hagy hátra K. Bedő Dénes.

Ferencz Gyula †. Egy sugár, rokonszenves ifjú képe idéződik fel emlékezetünkben. Komoly, helyes magaviseletű jó tanuló. Kedvezésre vagy elnézésre éppen nem számít. Az elészabott kötelességet teljesiti s különös kedvvel fejt arithmetikai feladatot. Aztán tovább tanul s az erdészeti pályára lép s szolgálja a virágzásnak indult magyar erdészet érdekeit, fokról-fokra haladva, az erdőmesterségig. Közben egyháztanácsos lesz, főtanácsi tag. S nem egyszer van alkalmunk, hogy vele találkozzunk. És a meglett férfiban még teljesebb mértékben ismerjük fel azt, mit ifjuságában mutatott . . . Korai elhunytát igaz részvétünk kiséri.

Adorján Domokos †. Tordai kántortanitó volt, egyike azoknak, kik a kántortanitó nevet új tartalommal igyekeznek betölteni, a kik a zenét odaadással mivelik. Adorján mint kolozsvári segédkántor kezdette, azután Vargyason folytatta pályáját s csaknem húsz év óta a tordai egyházközségben. A templomon és iskolán kivül, mint a tordai városi dalkör karnagya érvényesitette zenei tudását. Az egyházközségben mindig a jóra munkált. Egy jól készült, hivatott munkás veszett el 1907 dec. 15.-én rövid szenvedés után bekövetkezett halálával. Élt 51 évet.

Gyászhirek. *Tarcsafalvi Pálffi Dénes*, egyháztanácsos, a székelykeresztúri unitárius kollégium felügyelő gondnoka, az udvarhelymegyei gazdasági egyesület tb. elnöke, élete 72-ik évében, 1907 dec. 29.-én Tarcsafalván megszünt élni. Elhunytát közelebbről gyászolják özv. Pálffi Dénesné, továbbá a Pálffi-, Daniel-, br. Bánffi- és gróf Lázár-családok. — *Murányi Farkas Sándor*, m. kir. erdészeti számtanácsos, unitar. egyházi és egyházközségi tanácsos, élete 72-ik évében, 1907 dec. 28.-án elhalt Budapesten. Halálát mindenek felett siratják özv. Farkas Sándorné és fia Sándor. — *Ar.-rákosi Létay Lajos* 48-as honvédfőhadnagy, megyei árvaszéki ülnök, egyh. tanácsos, 1907 dec. 31.-én 86 éves korában Sinfalván meghalt. Létay Domokos, sinfalvi lelkész, Létay Károly árvaszéki hiv., Létay Gábor áll. erdészeti számvizsgáló, Létay László kir. adótárnok édes atyjukat fájlalják az elköltözöttben.

Uzoni és kilyéni Ferencz Gyula m. kir. erdőmester életének 44-ik évében f. évi jan. 21.-én elhunyt Kolozsvárt. Elvesztését mindenek felett gyászolják neje, özv. Ferencz Gyuláné, désfalvi Pataky Tinka és egyetlen leánya Ferencz Tita; szülői, Ferencz József unitárius püspök, főrendiházi tag és Ferencz Józsefné, Gyergyay Anna; testvérei: dr. Ferencz Ákos tisztiügyész, Ferencz Zsuzsa, Végh Mihály egyh. és püspöki titkár neje, Ferencz Ilona, Sámi László kir. táblai biró neje, dr. Ferencz József ügyvéd; s a Pataky-, Sombori- és Serényi-családok. — *Kálnoki Bedő Dénes* ny. állami tanitóképezdei tanár, egyháztanácsos, élete 65-ik évében, f. évi jan. hóban Marosvásárhelyt elhalt. Elhunytát családi részről fájlalják neje Kálnoki Bedő Dénesné, muzsnai Kovács Antonia; gyermekei, Bedő Irén, Bedő Zsuzsika, Bedő Árpád és Bedő Emma; testvére Bedő Emilia, Sándor Áron neje s nagyszámu rokonság. Földi részét Iszlóba szállították és ott helyezték a családi sirboltba végnyugalomra. — *Ádámosy György* földbirtokos, egyháztanácsos, élete 76-ik évében, jan. 26-án Kövenden jobblétre szenderült. Ádámosy Györgyné, Koronka Lotti mint özvegye, Ádámosy Béla, Ádámosy Gábor, mint fiai gyászolják elköltözését.

ARANYKÖNYV.

Adományok a marosvásárhelyi templom épitésére.

(VII. közlemény.)

Árkosy Lajos 66. sz. gyüjtőivére Kolozsvárról 10 kor.

Magyarországi Unitárius Egyház 1907-re 400 kor.

Pap Gyula tarcsafalvi lelkész saját 374. és egyházközsége 375. szamu gyüjtőivén: Unitárius egyházközség 10 kor., Pap Gyula 2 kor., Benczédi Ferencz, özv. Márkos Albertné 1—1 kor., Szilveszter Lajos 50 fill., Istvánfi László, Pálffy István, Vas Sándor, Buzogány Dénes, Tamási István, Pálffy György 20—20 fill., Istvánfi Jula, Istvánfi Zsuzsa, Kupás Ferencz, Fekete Károly, Cézár Sándor, Cézár Sándor ifj., Özv. Szilveszter Ferenczné, Tamási Zsigmond, Bodó Sándor, Szász Ferencz 10—10 fill. Együtt 17 korona.

Hajós Gyula Kolozsvárról másodszor 20 korona.

Kelemen Sándor kőrispataki lelkész 346. számu gyüjtőivén: Kelemen Sándor először 5 kor., Nagy Miklósné, Nagy Rudolf, Deák Gergely, Dombi Géza, Demeter Mihályné 1—1 kor., Demeter Mihály 50 fill., László Juliánna 10 fill. Együtt 10 kor. 60 fill.

Hadházy Sándor 110. számu gyüjtőivén Kolozsvárról: Közhasznu Szövetkezet, Gazdák Hitelszövetkezete, Takarékpénztár és Hitelbank, Erdélyi Bank és Takarékpénztári Részvénytársaság 20—20 kor., Népbank Részénytársaság 10 kor., Általános Bank és Takarékpénztár 5 kor., Cséder Lajos, Sipos Albert, Veress László, Hadházy Sándor, Hadházy Sándorné 1—1 kor., ifj. Hadházy Sándor, ifj. Hadházy József 76—76 fill. Együtt 101 kor. 52 fill.

Kelemen Albert lelkész 496. számu gyüjtőivén: Oroszfái Mikó Erzsébet 20 kor., Barabási Ferencz örökösei 10 kor. Együtt 30 korona.

I—VII. közlemény összesen 3841 korona 58 fillér.

Midőn fennebbi kegyes adományokat köszönettel nyugtázom, felkérem tisztelettel mindazokat, kik szivesek voltak gyüjtőiveinket elfogadni, hogy adományaikat és gyüjtésüket a szent czél érdekében siessenek beküldeni.

Marosvásárhely, 1907 deczember 11-én.

Kelemen Albert
lelkész és ideigleues pénztárnok.

Adakozás a bordosi templomra.

(I. közlemény.)

A Bordoson épitendő unitárius templom költségeinek fedezéséhez eddig a következők járultak szives adományaikkal:

Bálint Mihály körjegyző úr utján: Bernád Mihály 10 kor., Rédiger Pál 4·64 kor., Kádár Andor ev. ref. pap 3·14 kor., Szabó Albert 3·14 kor., Demeter M. 3·20 kor., Bereczki Lajos 3 kor., Gálfy Kálmán, ifj. Kedei Pál, Molnár Gábor, Vajda Dénes, Vajda Ignácz, Vajda István 2–2 kor., Bálint Mihály 1·14 kor., Ádám Dénes, Bálint Mihály, Bálint Mihályné, Fekete Mimike, Káli Albert, Kelemen György, László György, Mihály Béla, Molnár Kálmán, özv. Molnár Miklósné, Nagy Rudolf, Sebesi János 1—1 kor., ifj. Kedei Pál 68 fill., Nagy Miklós 50 fill., Molnár Kálmán 44 fill. Összesen .... 54·88 kor.

Zsinati Főtanács .... 500·— kor.

Egyházközség tagjai közül: Simén György 100 kor., Vajda Dénes és neje Szentgyörgyi Ágnes 70 kor., Molnár Lajosné sz. Vajda Amália 60 kor., Molnár Kálmán 30 kor., Orbán Rákhel 20 kor., Vajda Márton, Bálint Mihály harangozó, Hegedüs Márton 10–10 kor., Sárosi Józsefné 9·50 kor., Vajda Ignácz 7·64 kor., Bertalan Ferencz 4 kor., Ferencz Jánosné, Izsák Mária Kádár Gergelyné, Miklós István, Szél Mihály, Szilveszter Borbála 2—2 kor., Bálint István, Miklós Menyhártné, Szabó Jánosné 1–1 kor. Összesen: 346·14 kor.

Első közlemény összege: 901·02 kor.

Midőn fentnevezetteknek kegyes adományaikért ezúton is hálás köszönetet mondunk, kérjük a tisztelendő lelkész urakat, sziveskedjenek szegény szorongatott kicsiny egyházközségünket minél nagyobb támogatásban részesiteni.

Bordos, 1908. januárius 23.

Vajda Ignácz
gondnok és pénztáros.

Molnár Kálmán
unitár. pap.